

Utanför tullstaketet i Örebro

L1980:4669

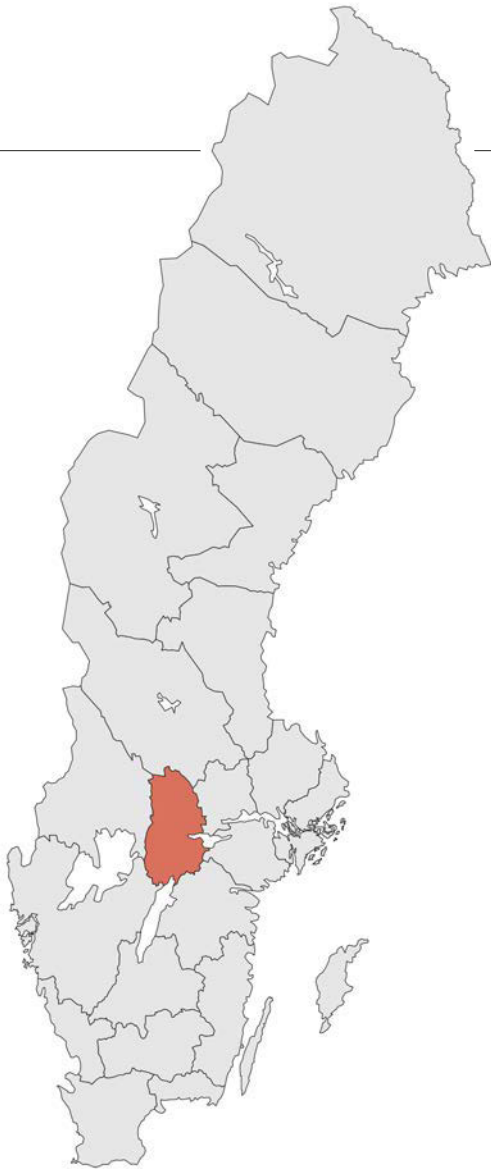
kvarteret Hållstugan 30, Örebro stad, Närke

Ebba Knabe, Josefine Låås och Annica Ramström

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11, 702 27 Örebro
Telefon 019-609 04 10
www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översiktskarta över Sverige med
Örebro län markerat i rött.*

© 2026 Arkeologgruppen AB
Arkeologgruppen rapport 2026:06
Lst dnr 431-2514-2020

Författare	Ebba Knabe, Josefine Låås och Annica Ramström
Kvalitetsgranskning	Tomas Ekman
Grafisk form	Nina Balknäs
Omslagsfoto	Hus 1 under framschaktning och rensning med det bevarade trägolvet A1212 och syllstensraden A1000 i förgrunden. Foto från norr.
Foto	Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Upphovsrätt, om inget annat anges, enligt Creative Commons licens CC BY.
Villkor finns tillgängliga på <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed sv>

Fastighetskartan: © Lantmäteriet Dnr: R50223371_200001

Terrängkartan, samt GSD-Översiktskartan: Lantmäteriet (CC0)

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2026:06

ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING

Utanför tullstaketet i Örebro

L1980:4669

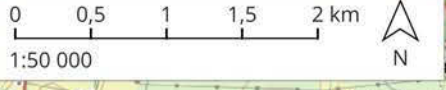
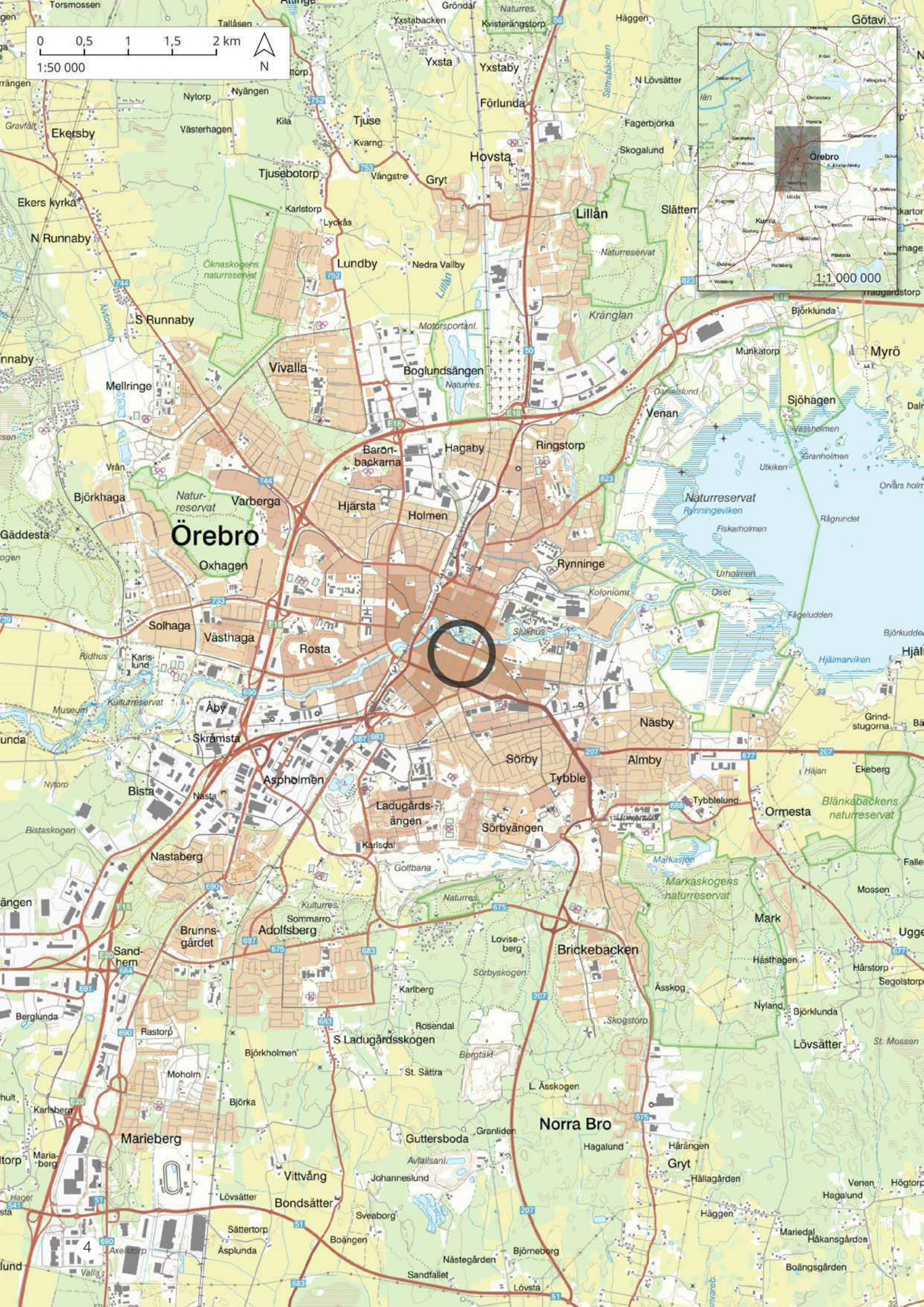
kvarteret Hållstugan 30, Örebro stad, Närke

Ebba Knabe, Josefine Låås och Annica Ramström

Lst dnr 431-2514-2020

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sammanfattning	5
Inledning	8
Bakgrund och kulturmiljö.....	9
Kvarteret Hållstugan med omnejd	
under mitten och slutet av 1600-talet	9
Kvarteret Hållstugan under 1700-talet.....	12
Kvarteret Hållstugan under 1800- och 1900-talet	13
Tidigare undersökningar.....	19
Sammanfattning av bakgrund.....	20
Syfte och målgrupper	21
Metod och genomförande.....	21
Dokumentation	22
Analyser	23
Fynd	23
Förmedling	23
Resultat	24
Fas 1, före och omkring år 1750.....	24
Fas 2, cirka år 1750–1850	26
Fas 3, cirka 1850–1940-tal.....	30
Fas 4, cirka 1940–2000-tal.....	33
Tolkning	35
Odlingar inom undersökningsområdet.....	35
Bebyggelsen i kvarteret Hållstugan.....	37
Undersökningen i förhållande till	
fornlämning L1980:4669, Örebros stadslager.....	41
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	41
Tekniska och administrativa uppgifter	42
Referenser	43
Förteckning över figurer	45
Förteckning över bilagor	45
Bilagor	46
<i>Bilaga 1. Anläggningsbeskrivningar.....</i>	46
<i>Bilaga 2. Fyndtabell</i>	49
<i>Bilaga 3. Makroskopisk analys</i>	50

Örebro

Norra Bro

Marieberg

4

SAMMANFATTNING

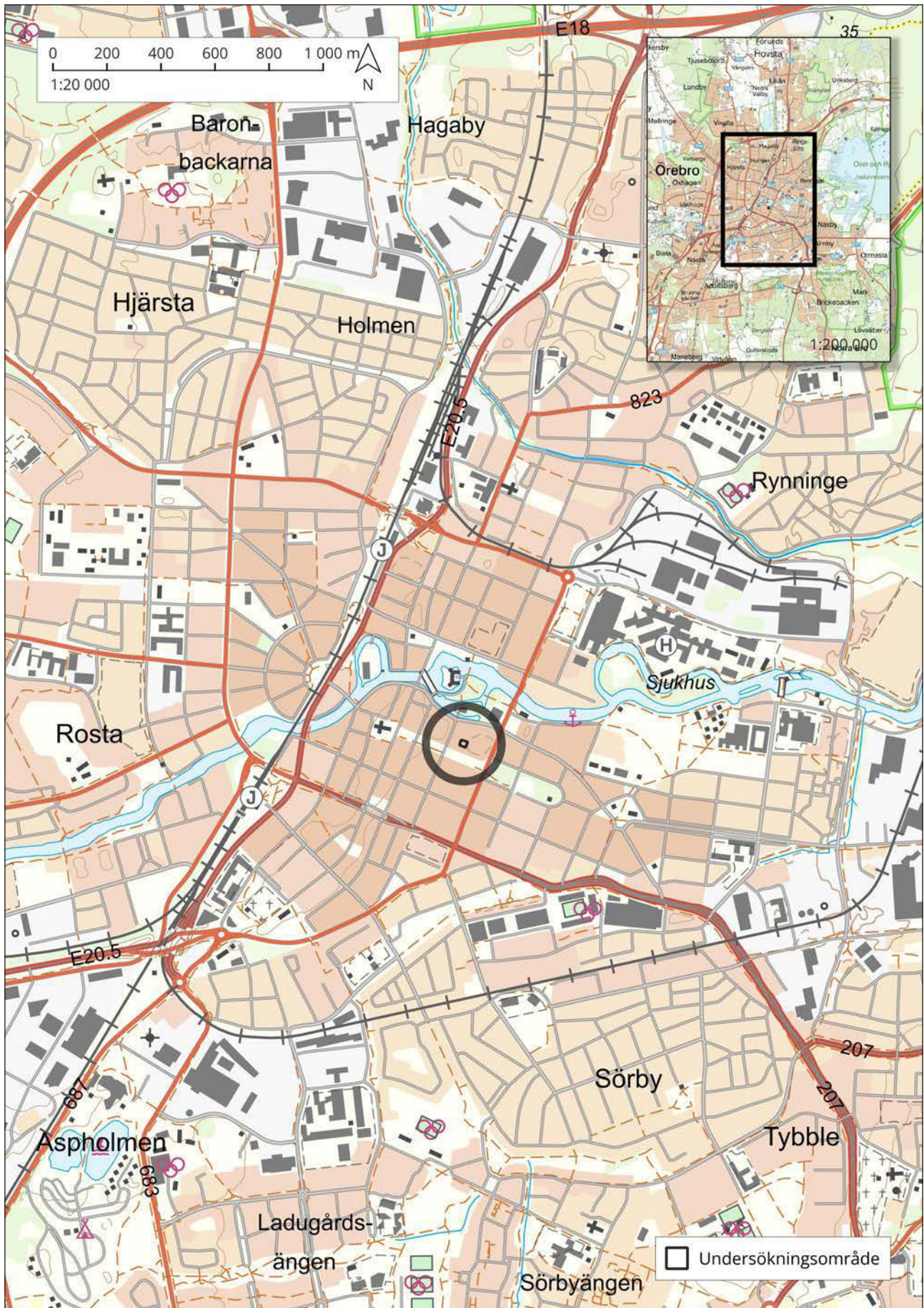
Inför planerad nybyggnation inom kvarteret Hållstugan 30, centralt beläget invid Stortorget i Örebro, har Arkeologgruppen gjort en arkeologisk undersökning. Kvarteret är beläget strax öster om Örebros historiska stadslager L1980:4669 och därmed utanför detsamma. Undersökningsområdet uppgick till cirka 350 kvadratmeter och användes före undersökningen som parkeringsplats.

Sammanfattningsvis, utifrån det historiska kartmaterialet, litteraturstudier och tidigare arkeologiska insatser direkt utanför tullstaketet i öster, kan man säga att området nyttjats för olika typer av odling såsom kål- och trädgårdar men också som ängar fram till första halvan av 1700-talet. Under slutet av 1700-talet anläggs en apotekarträdgård, von Akens trädgård, i anslutning till undersökningsområdet. Apotekarträdgården finns kvar fram till år 1814 då marken övertas av Örebro stad och trädgården nyttjas som botanisk trädgård av staden. Utanför tullstaketet har funnits enstaka bebyggelse under sena 1700-talet. En expansion av området kom inte till stånd förrän under första halvan av 1800-talet med kringbyggda gårdar närmast den gata, Östra Jordgatan, som ligger intill tullstaketet inom staden. Öster om gårdarna vidtar återigen kål- och trädgårdar.

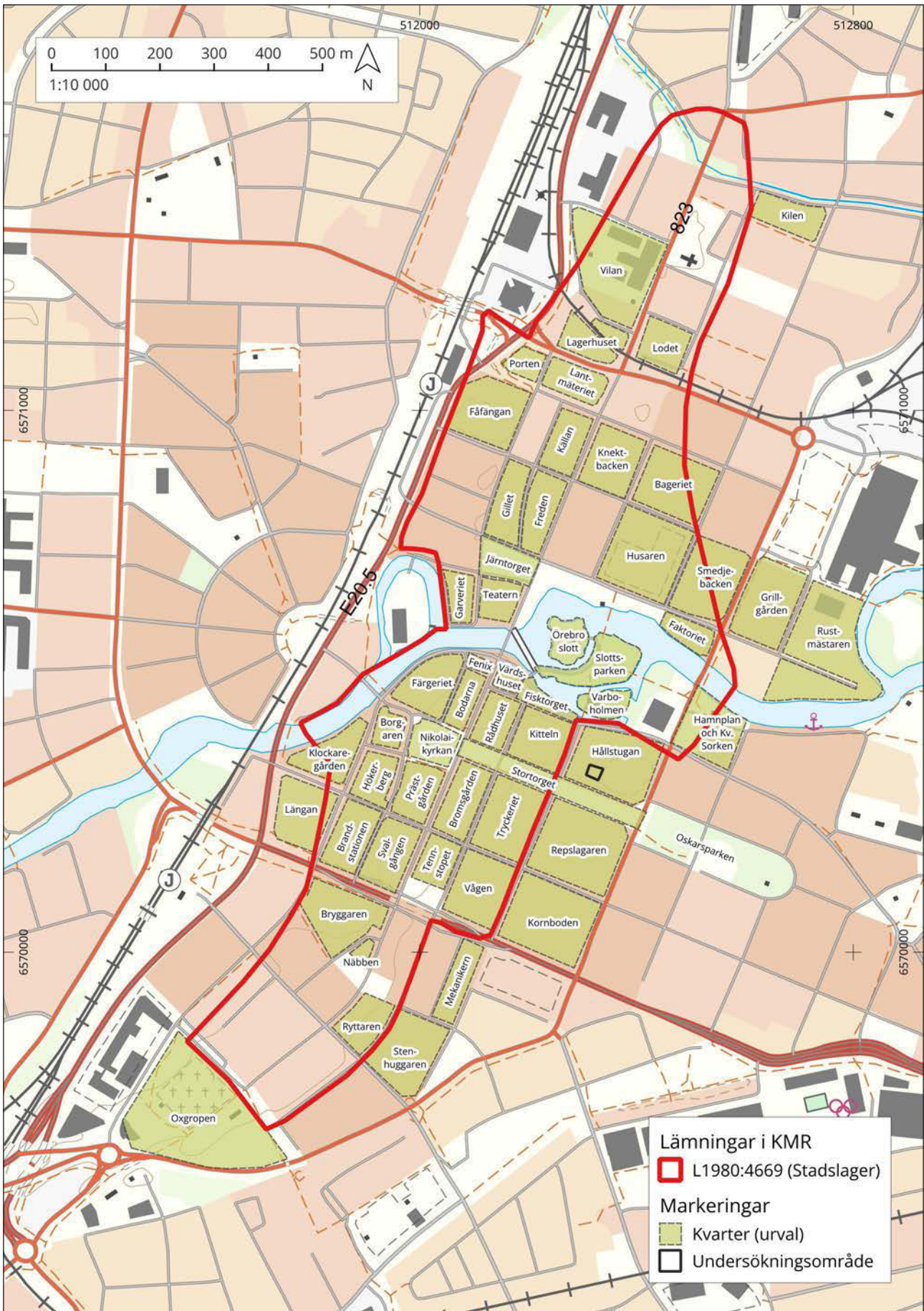
Vid den arkeologiska undersökningen visade det sig att lämningarna på platsen inte var lika välbevarade som förundersökningen som gjordes år 2019 antytt. Det fanns rester efter äldre byggnader på platsen men bevarandegraden för konstruktioner var låg. De syllstensgrunder som fanns var trasiga av senare tiders byggnationer och ledningsdragningar och de utgjorde troligen enskilda rum hörande till större byggnader. De rester som fanns kom inte heller från en sammantagen miljö utan var från olika tidsperioder med olika funktion och kontext. Undersökningsytans stratigrafi kan beskrivas som förhållandevis rörig, men okomplicerad.

Stratigrafiskt kunde fyra faser urskiljas där den äldsta fasen, fas 1, dateras till före år 1750. Det äldsta spåret av aktivitet i undersökningsområdet var odlingslagret A767, vilket låg direkt över den sterila leran. Över detta lager fanns ytterligare en odlingslager (A771), vilket förlades till fas 2, åren 1750–1850. Nedgrävt och nedtryckt genom lagren A767 och A771 fanns resterna efter staket som skiljt apotekarträdgården från stadens åkerlyckor. I fas 2 fanns resterna av en syllstensgrund, Hus 1, med ett förhållandevis välbevarat trägol. Grunden bestod av ytterväggar mot norr och öster samt innerväggar mot söder och väster; ämningen utgör därmed ett rum, ouppvämt, till en byggnad som finns på en karta från år 1782 (REG 18-öre-11).

Fas 3, cirka 1850–1940-tal, innehöll ytterligare en syllstensgrund, även det med ytterväggar samt innerväggar. Utöver väggarna fanns rester efter två kakelugnsfundament. Även i detta fall rörde det sig om två rum i en byggnad, där byggnaden fortsatte utanför schaktet mot öster, under dagens bebyggelse. Syllstensgrunden hör till en byggnad som återfinns på en karta från år 1879 (REG 18-öre-247.1). Den yngsta fasen, fas 4, består av den moderna bebyggelse som stått på platsen och som idag är riven. Det rör sig om betonggrunderna till ett bostadshus som uppfördes omkring år 1940.

Figur 2. Karta över Örebro med undersökningsområdet markerat med en svart ring. Skala 1:20 000 med instick i skala 1:200 000.

Figur 3. Karta över delar av centrala Örebro med kvartersnamn med stadslagret L1980:4669 i rött och undersökningsområdet med en svart fyrkant. Skala 1:10 000.

INLEDNING

Inför planerad nybyggnation inom kvarteret Hållstugan 30, centralt beläget invid Stortorget i Örebro, har Arkeologgruppen gjort en arkeologisk undersökning. Kvarteret är beläget strax öster om Örebros historiska stadslager L1980:4669 och därmed utanför detsamma. Endast ett fåtal arkeologiska undersökningar har gjorts i den här delen av staden och det har varit oklart om det funnits bebyggelse eller andra aktiviteter utöver odling i området. Resultaten från den förundersökning som gjordes inom kvarteret år 2019 visade att det fanns en husgrund från 1700-talet samt odlingslager från samma tid på platsen. Det föranledde en arkeologisk undersökning vilken genomfördes hösten 2020.

Undersökningsområdet uppgick till cirka 350 kvadratmeter och användes före undersökningen som parkeringsplats. Ansvariga för den arkeologiska undersökningen var Helmut Bergold och Ebba Knabe. Rapporten är sammanställd av Ebba Knabe tillsammans med Annica Ramström. Uppdragsgivare var Länsstyrelsen i Örebro län och kostnadsansvaret bars av ÖrebroBostäder AB.

BAKGRUND OCH KULTURMILJÖ

Örebro stadshistoria finns återgiven i ett flertal verk (till exempel Waldén 1954; Redin 1978; Jonasson 1984; Ahlberg 2005; Ramström 2014 och Ekman 2021) varför den bara ytligt kommer att beröras här.

När det kommer till det aktuella undersökningsområdet kan man till och med diskutera i termer av om och i så fall när undersökningsområdet kom att tillhöra staden då det åtminstone under slutet av 1600-talet är beläget direkt utanför stadens hank och stör, vilket utgör tullgräns för staden (se figur 4). Stadens utbredning och expansion över tid mot öster blir därför av vikt för en förståelse av hur marken i undersökningsområdet, men även det närliggande landskapet har nyttjats över tid. Bakgrundskapitlet kommer därför att fokusera på det.

Kvarteret Hållstugan med omnejd under mitten och slutet av 1600-talet

Generellt och mycket översiktligt kan man säga att den östra delen av staden, som det återges i det historiska kartmaterialet, bestod av odlingsjordar hörande till Örebro stad. Med hänsyn tagen till stadens topografi finns det ingen anledning att tro att det under medeltid skulle ha varit på något annat sätt, utan här återfinns troligen odlingsjordar och kanske någon enstaka bebyggelse. Själva staden definierades av det tullstaket som återfinns på en karta från år 1652 (REG S73-1:1) (se figur 4). Waldén omnämner en kunglig föreskrift från år 1636, som stipulerar att staketet ska utföras som ett fast plankverk (Waldén 1945). "Kvarteret Hållstugan låg omedelbart utanför stadens staket och vid kvarterets nordvästra hörn låg den ursprungliga Öster Tull" (Ekman 2021:80). Mot Öster Tull leder också den östliga infartsvägen till staden som går via Almby och Tibble mot Ormesta förbi säteriet Hjälmarsberg och vidare längs den södra sidan av Hjälmarens mot Södermanland (REG S8:2).

Kartan från år 1652 visar att det i kvarteret Hållstugan återfinns ett antal lador och bodar som låg mot och utmed stadens tullstaket. Invid tullstugan i kvarteret Hållstugan finns även ett våghus. Vad som vägdes i detta våghus framgår inte. Det kan noteras att det inte vid någon annan av de andra utmärkta tullarna finns något ytterligare våghus. En avritning av kartan från år 1652 gjordes år 1673 (idag ej tillgänglig bland Lantmäteriets historiska kartor på nätet) och där uppges att markerna öster om tullstaketet inte är bebyggda utan användes "av åtskilliga som åker". Om denna åker som användes av "åtskilliga" var uppdelad i eventuella odlingslotter eller på annat sätt fördelad framgår inte av kartmaterialet.

Figur 4. Gabriel Thorings karta från år 1652 (REG S73-1:1) med undersökningsområdet markerat med svart fyrkant och tullstaketet runt staden förstärkt i svart. Skala 1:3 000.

Figur 5. Karta från år 1782 (REG 18-öre-11) med undersökningsområdet markerat som en svart rektangel. Skala 1: 3 000.

Kvarteret hållstugan under 1700-talet

Under 1700-talet tillkom en större förändring, som kom att påverka den östra delen utanför tullstaketet, då en apotekarträdgård anlades där. ”I mitten av 1700-talet gjordes stora statliga insatser för att få apoteken att odla läkeväxter. Inte minst Carl von Linné engagerade sig i frågan och år 1747 utgick ett kungligt brev till apoteken för att öka den inhemska drogproduktionen. Vid Collegium Medicum anställdes en professor i naturaliehistoria med särskilt ansvar för att undervisa apotekseleverna i växtkännedom och odling. Ansträngningarna gav resultat och många apotekarträdgårdar anlades under 1700-talets senare hälft” (Wiking Leino 2021:124).

Apotekarträdgården öster om tullstaketet i Örebro är nära förknippat med släkten von Aken. Frantz Michael von Aken föddes i Rostock år 1698 och kom till Sverige år 1723. År 1728 inköpte han apoteket Hjorten i Örebro samt erhöll hovapotekares och hovmedikus titel (<https://sok.riksarkivet.se/sbl>).

”Apoteket Hjorten fick sitt första privilegiebrev 1699 och var länsapotek för Närke och Värmland. Den förste apotekaren var Johan Christian Martens och det är oklart var apoteket låg i staden under de första decennierna” (<https://extra.orebro.se/download/18.43fbf96317a75db08101be7/1627907283770/Apoteket%20Hjorten%20-%20arkiv%C3%B6rteckning.pdf>).

Frantz Michael von Aken hade elva barn och ett av barnen, sonen Frantz Joachim von Aken, valde att gå i faderns fotspår. Han föddes i Örebro år 1738 och arbetade som farmaceut på faderns apotek Hjorten fram till år 1755, i Stockholm på apoteket Markattan hos Jakob Bark till år 1758; föreståndare för brunnsapoteket vid Loka sommaren 1761; avreste till England år 1761 och praktiserade vid Jonsson Jolus & C:ies stora laboratorier i London, studerade vid Oxford år 1762, mottog som provisor moderns apotek i Örebro år 1763; avlade apoteksexamen år 1764 och övertog apoteket i Örebro år 1772 (<https://sok.riksarkivet.se/sbl>).

von Akens apoteksgärning är tydlig på en karta över Örebro från år 1782 (REG 18-öre-11) (se figur 5). Här finns apoteket Hjorten (litt K) som i texten till kartan anges ägas av Frantz Michael von Aken. Utifrån kartan kan man utläsa att apoteket är ett stenhus, beläget vid den södra änden av Stortorget som på den tiden slutade ungefär där Köpmangatan korsar Stortorget idag, vackert beläget med S:t Nicolaikyrkan i fonden mot väster och rådhuset i nordväst. Apotekets läge i staden, vid Stortorget, säger något om hur viktigt man ansåg apoteket vara vid den här tiden.

Apotekets trädgård återfinns direkt söder om och till någon liten del inom undersökningsområdet i kvarteret Hållstugan. Trädgården var alltså belägen i den södra delen av dagens Stortorget, mellan Kungsgatan och Trädgårdsgatan och in i dagens Oscarsparken samt i kvarteren Hållstugan och Repslagaren. I kartan från år 1782 står att läsa att trädgården är ”En botanisk Trä- och Örtegård till 26 000 kvadratalnar, samt vackert och väl inrättat laboratorium å en med konst och smak efter naturens ordning lämpad plan”. Kartan visar mycket riktigt en träd- eller örtegård indelad i kvarter, precis som cisterciensernas örtegårdar, om än i större kvarter. Hörande till trädgården fanns även tre dammar i den nordvästra och västra delen, vilka kan tolkas som bevattningsdammar.

Längst i öster återfinns laboratoriet, även det förefaller enligt kartan mycket vackert ordnat, med en grotta längst i öster. Vad denna grotta använts till vet vi inte, om den haft en praktisk funktion eller om den funnits för att försköna och berika trädgården visuellt.

Om man jämför kartorna från åren 1652 och 1782 ser man att träd- och örtagården anlagts på delar av det som i 1652 års karta benämns som odlingsjord, vilket säkert särskilt lämpade sig att anlägga en träd- och örtagård på. Norr och söder om von Akens trädgård återfinns stadens åkerlyckor, utanför stadens tullstaket. År 1782 har det tillkommit en gata som löper längs med tullstaketet på dess västra sida, alltså inne i staden, den benämns Östra Jordgatan med en sträckning som ligger ungefär, men inte riktigt, där dagens Kungsgatan löper. Längs med Östra Jordgatan och längs med tullstaketet i öster återfinns sporadisk bebyggelse. Utöver tullen finns med stor sannolikhet en öppning i den byggnad som ligger med långsidan mot gatan, där tullstaketet skulle varit, och som hör till von Akens byggnader i trädgården, vilket ger en direkt access från trädgården till staden utan att behöva passera tullen. Om så inte är fallet ligger byggnaden precis intill och mot tullstaketet och för att föra in produkter från trädgården krävs i så fall att man passerar den östra tullen med samma placering som år 1652, i det nordvästra hörnet av kvarteret Hållstugan. Den östra tullen flyttades från området år 1794, mer mot öster längs infartsleden (Lindhé 2002).

Kvarteret hållstugan under 1800- och 1900-talet

År 1798 dör Frantz Joachim von Aken och strax före hans död eller i samband med den säljs apoteket vid Storgatan till Lars Kraft. Det förefaller vara så att han endast köper apoteksnäringsen då tomten fortfarande år 1823 är i familjen von Akens ägo. I tomtbeskrivningar till Örebro stad från år 1823 (REG 18-öre-65) står att finna att tomten ägs av Carl Gustaf Broms. Hans koppling till tomten är att hans mor var Katarina Magdalena von Aken, vilket gör det troligt att den gått i arv till honom. Tomtbeskrivningen från år 1823 säger att "tomten är trång, byggnaderna i gott stånd under tegel och torvtak och att de är försäkrade gemensamt med kålgården vid Östra Jordgatan, som låg inom dagens kvarteret Hållstugan.

Intressant är vad som händer med von Akens trädgård och laboratorium efter att Frantz Joachim von Aken avlider. I en karta från år 1811 (REG S73-1:13) ligger trädgården markerad som botanisk trädgård medan laboratoriet med grottan inte längre verkar finnas kvar (se figur 6). Det område som utgjort platsen för laboratoriet benämns som trädgårdslucka (REG 18-öre-65) och förefaller på kartan (REG S73-1:14) vara uppodlad. I övrigt nyttjas markerna öster om tullstaketet som ängar eller som kål- och trädgårdar. År 1814 tas trädgården över eller köps av staden när änkan von Aken dör. Huruvida den botaniska trädgården före övertagandet eller köpet är i familjen von Akens eller någon annans ägo är oklart, kanske har den redan tillfallit staden. Den gård som legat mellan Östra Jordgatan och trädgården, och som tillhörde familjen von Aken, är riven.

Figur 6. Karta från år 1811 (REG S73-1:14) med undersökningsområdet markerat med en svart rektangel. Skala 1: 3 000.

I stycket tidigare som berör kartan från år 1823 kan man när man läser stycket om 1811 års karta tro att det är fel vad gäller kålgården invid von Akens trädgård/botaniska trädgården. Så är inte fallet, utan man har troligen rivit gården och byggt upp den på nytt mellan åren 1811–1823. Det är helt i linje med den expansion av bebyggelse som mellan dessa år sker på den östra sidan av Östra Jordgatan, där tullplanket går. Där kål- och trädgårdar dominerat i kombination med von Akens trädgård har en bebyggelse med kringbyggda hus och slutet gårdsplan uppstått. Samma typ av bebyggelse som återfinns i andra delar av Örebro, men även i städer som Nora, Askersund och Arboga. På kartan är tydliga öppningar från Östra Jordgatan i tullstaketet för en direkt access till staden. von Akens kålgård ligger i en rad av bebyggelse i den västra delen av kvarteret. Markerna öster om gårdarna benämns som Stadens östra ägor, om trädgården är kvar är oklart, liksom om det fortfarande finns träd- och kålgårdar här, men man får anta att marken odlades av stadens invånare även om det inte uttrycks explicit i kartan.

von Akens trädgård/botaniska trädgården saknas i många kartor från 1800-talet trots att antalet kartor från tiden är god och åren mellan kartgenerationerna förhållandevis kort. Att den saknas i materialet är inte samma sak som att den inte längre existerar, utan det beror helt och hållet på vad syftet med de upprättade kartor varit. Ofta, men inte alltid, handlar behovet av kartor från statsmakten om skatteuppbörd och vi vet sedan tidigare att trädgården var undantagen skatt (REG S73-1:13), varför den kanske inte var värd att lägga tid på att kartera. Vi vet dock att till exempel den stora kastanjen som von Aken planterade i trädgården står kvar i dagens Oscarsparken. Så att det under lång tid funnits och finns reminiscenser från trädgården är tydligt.

År 1854 utbryter en av Örebros större stadsbränder. ”Den startade på en tomt som låg nära Storbrons södra fäste. Branden förflyttade sig sedan öster om Drottninggatan där den brände av i princip all bebyggelse mellan Svartån och Våghustorget. Mellan 62–92 fastigheter (här finns inga definitiva siffror) förstördes” (Ekman 2021:130). Om kvarteret Hållstugan kom att beröras av branden går inte att säga med säkerhet, även om det förefaller troligt. ”Efter branden år 1854 ska det bara ha dröjt en vecka innan arkitekten Fridolf Wijnbladh presenterade en ny stadsplan. Staden kunde börja riktas upp efter den nya rätlinjiga planen. Stortorget förlängdes ända ned till Trädgårdsgatan (en av de nya gatorna) för att tjäna som brandgata. Köpmangatan rätades upp och Kungsgatan anlades som en tredje parallell till Drottning- och Köpmangatan. Nya kvarter lades ut men det skulle dröja till slutet av århundradet innan de började fyllas upp med bebyggelse” (Ekman 2021:130).

Med förlängningen av Stortorget i kombination med nytt gatunät och ny kvartersindelning försvinner så de sista resterna av von Akens trädgård. De sista, möjligen kvarvarande delarna försvinner när Oscarsparken anläggs under 1890-talet; kvar blir endast kastanjeträdet. ”Efter stadsbranden ingår (kvarteret) Hållstugan i den nya stadsplanen, men det dröjer i stort sett till 1900-talet innan kvarteret är helt bebyggt. Även då består delar av bebyggelsen länge främst av enklare bodar och skjul” (Ekman 2021:80).

Karta 7. 1823 års karta (REG S74-1:14) med undersökningsområdet markerat med en svart fyrkant. Skala 1:2 000.

Figur 8. 1844 års karta (REG 1880k-d82) med undersökningsområdet markerat med en svart fyrkant. Skala 1:1 500.

Figur 9. 1879 års karta (REG 18-öre-247.1) med undersökningsområdet markerat med svart fyrkant. Skala 1:1 500.

Tidigare undersökningar

Under årens lopp har ett flertal arkeologiska undersökningar utförts i centrala Örebro. Nedan nämns de som gjorts inom kvarteret Hållstugan och kvarteret Repslagaren då de båda kvartererna låg utanför tullstaketet och inte hade samma typ av stadsbebyggelse som de kvarter som låg innanför staketet och därmed representerar en annan typ av kontext.

Inom kvarteret Hållstugan har fyra arkeologiska insatser gjorts. Det rör sig om två förundersökningar och två schaktningsövervakningar. Den första undersökningen i kvarteret var en förundersökning som gjordes år 1982. Undersökningen kom att beröra ”tre tomter i kvarterets västra och centrala del. Resultatet var kulturlager med datering till 1700-tal och sentida bebyggelselämningar” (Ekman 2021:81).

År 2011 gjorde Arkeologgruppen en schaktningsövervakning i Kungsgatan med anslutning till kvarteret Hållstugan. ”Det var endast i de två ändarna på schaktet, i de mot trottoaren grävda tvärschakten, som det framkom arkeologiska lämningar. I det norra partiet (kv. Kitteln ff. anm.) fanns en träskodd ränna samt en mindre avfallsgrop. De innehöll inget daterbart, men kan ha samband med den i området tidigare belägna stadens plank/dike. I det södra området (kv. Hållstugan ff. anm.) fanns spår efter ett par kulturlager som skildes åt av ett tunt lager sand. Kan vara rester efter odling” (Karlenby 2011:5).

Vid en schaktningskontroll år 2014, inne på en innergård inom fastigheten Hållstugan 28, i direkt anslutning till det nu aktuella undersökningsområdet, kunde Arkeologgruppen konstatera att området markberetts kraftigt. Trots det återfanns en källare, vilken kunde dateras till 1800-talets första hälft utifrån det historiska kartmaterialet. En karta ”... från år 1844 visar en helt annan struktur av byggnaderna så någon gång mellan dessa år har något hänt som föranlett en förändrad byggnadsstruktur. Med tanke på brandresterna som låg på golvet är en lokal brand en sannolik tolkning. Det ska dock noteras att äldre kartor inte alltid är så precisa och tillsammans med de felmarginaler som en rektifiering av kartmaterialet innebär kan det slå på flera meter. Det skulle med andra ord även kunna vara den östra delen av huset som finns markerat på 1844 års karta som hyst en källare” (Knabe 2014:9).

Vid förundersökningen som gjordes inom den det nu aktuella undersökningsområdet år 2019 hittades rester av äldre byggnader som tolkades som en trolig, sammanhängande, enklare bakgårdsbebyggelse. Det fanns rester av syllstenar, plankor, fundament och golvlager. Samtliga lämningar fanns inom en begränsad yta om cirka 25 × 15 meter som dateringsmässigt återfinns inom 1700-talet. Dateringen och lämningarna tolkades ha ett samband med apoteksverksamheten som bedrivits på platsen (Bergold 2019).

I kvarteret Repslagaren har två arkeologiska förundersökningar gjorts. ”Två större förundersökningar har bekräftat de äldre kartornas uppgifter. Odlingslager finns med möjliga dateringar från början av 1700-talet. Bebyggelse kan dock inte ges några säkra indikationer förrän vid mitten av 1800-talet” (Ekman 2021:98).

Ute på Stortorget, i anslutning till kvarteret Hållstugan, gjordes en schaktningsövervakning under hösten 2020. Här hittades odlingsjord som hade gödslats med stalldynga och mänsklig avföring, inga spår efter grödor fanns dock, men klart är att odling har bedrivits och djurhållning åtminstone har funnits i närheten. Områdets närhet har bebotts vilket hushållsavfallet tyder på. Om det är apoteksträdgårdens jord eller allmänt brukande av jorden gick däremot inte att fastställa (Knabe 2024:1).

Sammanfattning av bakgrund

Sammanfattningsvis utifrån det historiska kartmaterialet, litteraturstudier och tidigare arkeologiska insatser direkt utanför tullstaketet i öster, kan man säga att området nyttjats för olika typer av odling såsom kål- och trädgårdar men också som ängar fram till första halvan av 1800-talet, utöver von Akens apoteksträdgård. Här har funnits enstaka bebyggelse under sena 1700-talet. En expansion av området kommer inte till stånd förrän under första halvan av 1800-talet med kringbyggda gårdar närmast den gata, Östra Jordgatan, som ligger intill tullstaketet inom staden. Öster om gårdarna vidtar återigen kål- och trädgårdar. Med tanke på utbredningen av 1854 års stadsbrand får man anta att kvarteret Hållstugan kom att omfattas av branden. Efter införandet av den nya, reglerade stadsplanen som kom till och genomfördes efter branden kom kvarteret Hållstugan att få bebyggelse utmed Kungsgatan och Engelbrektsgränd. Det inre av kvarteret förefaller ha bestått av uthus och bodbebyggelse. Undersökningar inom kvarteret Lodet på norr i Örebro visar att även enklare träbebyggelse på innergårdar under andra halvan av 1800-talet kunde innehålla bostäder, ofta för uthyrning till människor som sökt sig till staden för att arbeta (Ramström 2014).

SYFTE OCH MÅLGRUPPER

Undersökningens övergripande syfte var enligt Länsstyrelsens förfrågningsunderlag att ta fram ny och meningsfull kunskap som tidigare inte fanns belagd i det historiska källmaterialet eller som kompletterar alternativt reviderar tidigare kunskap om denna del av stadens historia. Det specifika syftet var att dokumentera fornlämningen, ta tillvara fornfynd, rapportera och förmedla resultaten för att skapa kunskap med relevans för myndigheter, forskning och allmänhet.

Då det efter förundersökningen år 2019 stod klart att området till en liten del skulle beröra von Akens apoteksträdgård och eventuella tillhörande byggnader beslutades att fokusera undersökningen på det. Undersökningens huvudsakliga syfte, utöver den ovan övergripande, blev därför att klarlägga frågor kring apoteksträdgården och de till trädgården hörande byggnaderna. Förhoppningen var att jordlagren skulle innehålla rester från apotekstiden för att klarlägga om och vilka medicinalväxter som kunde ses i materialet.

Den aktuella ytan skulle även sättas in i ett större sammanhang och relateras till fornlämning L1980:4669; därför ingick i uppdraget också att avgöra om fornlämningens gränser (stadslager L1989:4669) ska förnyas eller om den aktuella ytan var att betrakta som en separat fornlämning utanför stadslagret.

Målgrupper för undersökningen var allmänheten, forskarsamhället, Länsstyrelsen, Örebro kommun och Örebro Bostäder.

METOD OCH GENOMFÖRANDE

Den grävmetod som dominerade undersökningen var single context med begreppen kontext, grupp och fas. Tanken var att de påträffade kontexterna bildade grupper till grund för en stratigrafisk sekvens, som utgör det kronologiska förloppet av konstruktion, brukning och destruktion och som i sin tur utgör underlag för fasindelning. Lager tolkades i fält som primär- sekundär- eller tertiärdeponerade, där avsatta och påförda lager tillskrevs olika källvärde i förhållande till de undersökningens syfte. Vid undersökningen tillämpades fyra av de vanligaste grävmetoderna:

- handgrävning med skärsliv användes vid undersökning av konstruktioner och primärdeponerade ytor
- handgrävning med skyffel eller hacka användes vid sekundära- och tertiära depositioner
- anpassad fingrävning med maskin understödd av handgrävning användes vid större, sammanhängande, påförda eller avsatta lager
- maskinschaktning vid borttagande av omfattande fyllnadslager samt sentida störningar.

Samtliga anläggningar grovrensades i samband med avbaningen med grävmaskin. De lämningar som bedömdes som äldre än år 1850 finrensades inför undersökning, medan för lämningar som bedömdes som yngre stannade rensningen vid grovrensning. Efter rensning valdes grävmetod efter lämningens källvärde. Då undersökningens frågeställningar inriktades på faser, verksamheter och platsens nyttjande över tid låg fokus på lämningar som kunde ge svar på organisation av bebyggelse, faser och primära lager. Samtliga kontexter mättes in, undersöktes och dokumenterades.

Med anledning av ytans läge med infart till ett mindre torg med restauranger skulle enligt räddningstjänsten hela tiden en räddningsväg till torget finnas för att användas vid en eventuell olycka eller annan händelse. Det innebar att ytan delades i två, där först den östra delen grävdes och dokumenterades. Därefter lades den igen och gjordes till farbar väg och sedan grävdes den västra delen.

Undersökningen genomfördes med kontinuerligt maskinstöd. Med hjälp av grävmaskin frilades konstruktioner och enhetliga nivåer. De handrensades, undersöktes och dokumenterades för att sedan schaktas bort när så behövdes och vidare till nästa nivå av lager och konstruktioner.

Dokumentation

Schakt och kontexter mättes in digitalt med RTK-GPS. Alla inmätning gjordes i SWEREF 99TM. Beskrivningar av arkeologiska kontexter, konstruktioner och anläggningar gjordes skriftligt och upprättades på kontextblanketter speciellt framtagna för stadsarkeologiska utgrävningar. Dokumentationen omfattar således digital inmätning av schakt och påträffade arkeologiska kontexter, samt en digital hantering av geografisk information, fynd, prover, foton och registrerade kontexter.

Anläggningar och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. Grävning, dokumentation och uppföljning av stratigrafisk matris gjordes kontinuerligt, liksom daglig säkerhetskopiering av det digitala dokumentationsmaterialet.

Vid den digitala dokumentationen i fält användes en RTK-GPS av typen Trimble. Överföring, lagring och registrering av fältdata gjordes i Intrasis. Analys av fältdata har gjorts i programmen Intrasis Analysis och QGIS.

Analys

Inför undersökningen planerades för framför allt makrofossilanalyser då de skulle kunna svara på frågor kring apoteksträdgården och eventuella medicinalväxter. Utöver det fanns medel avsatta för ^{14}C -dateringar att användas vid behov.

Vad gällde makrofossilanalyser tänktes provtagning framför allt i kontexter hörande till apoteksverksamheten, till exempel från trädgården. Andra prover med högt källvärde som golv, spisar, avfallsbingar, brunnar, latriner skulle också samlas in. Spår av kulturväxter och kulturellt hanterade växter skulle prioriteras i syfte att tolka medicinalväxter och om möjligt social skiktning, konsumtionsmönster och lokal odling. Sammanlagt analyserades fem prover från utvalda lager och anläggningar enligt prioriteringsordningen ovan. Analysen genomfördes av Jens Heimdahl vid Arkeologerna vid Statens Historiska Museer (för makrofossilanalys se bilaga 3).

För ^{14}C -dateringarna var tanken att prover skulle samlas in om det kom lämningar som inte kunde dateras på annat sätt, såsom eventuella förhistoriska och medeltida lämningar. Inga ^{14}C -prover samlades in och inga dateringar genomfördes.

Fynd

Enbart fynd som kunde knytas till kontexter äldre än år 1850 samlades in. Fyndinsamlingen skedde genom handplock och kopplades till kontext. Vid rapportbearbetningen kopplades kontexterna till grupper och faser. Inga fynd lämnades in för konservering och merparten bestod av keramik och glas.

Förmedling

Förmedlingsdelen i projektet försvårades avsevärt på grund av det rådande utbrottet av covid i landet. Undersökningen kommunicerades därför via sociala medier, i första hand på Facebook och Instagram, men även på Arkeologgruppens hemsida. Grävningen och dess resultat presenterades på plats genom en "väggtidning" som fästes på skyddsavstängningen; den uppdaterades allt eftersom undersökningen fortskred. Informationen exponerades mot Stortorget för att möta en så stor och bred publik som möjligt. Den uppmärksammades och rönt stort intresse bland allmänheten.

I förlängningen skulle även en populärvetenskaplig artikel eller skrift produceras efter det att den arkeologiska rapporten färdigställts och den kompletterande schaktningsövervakningen år 2021 avslutats. Resultaten från undersökningen motiverar inte en populärvetenskaplig artikel, vilken var tänkt att belysa von Akens apoteksträdgård.

RESULTAT

När undersökningsytan banats av stod det klart att lämningarna på platsen inte var lika välbevarade som förundersökningen antytt. Det fanns rester efter äldre byggnader på platsen, men bevarandegraden för konstruktioner var låg. De syllstensgrunder som fanns var trasiga av senare tiders byggnationer och ledningsdragningar och de utgjorde troligen enskilda rum hörande till större byggnader. De rester som fanns kom inte heller från en sammantagen miljö utan var från olika tidsperioder med olika funktion och kontext.

Den äldsta lämningen, ett odlingslager, härrör från en kålgård och den yngsta från en byggnad uppförd under 1900-talet, riven på 2000-talet. Den yngre byggnaden hade haft en nedgrävd betonggrund och ett möjligt hisschakt vilka inte bara skurit den äldre bebyggelsen utan även utplånat delar av den. Utöver betonggrunden till 1900-talshuset fanns även moderna ledningsdragningar som grävt igenom och uttraderat bebyggelse och lager på platsen (se figur 10).

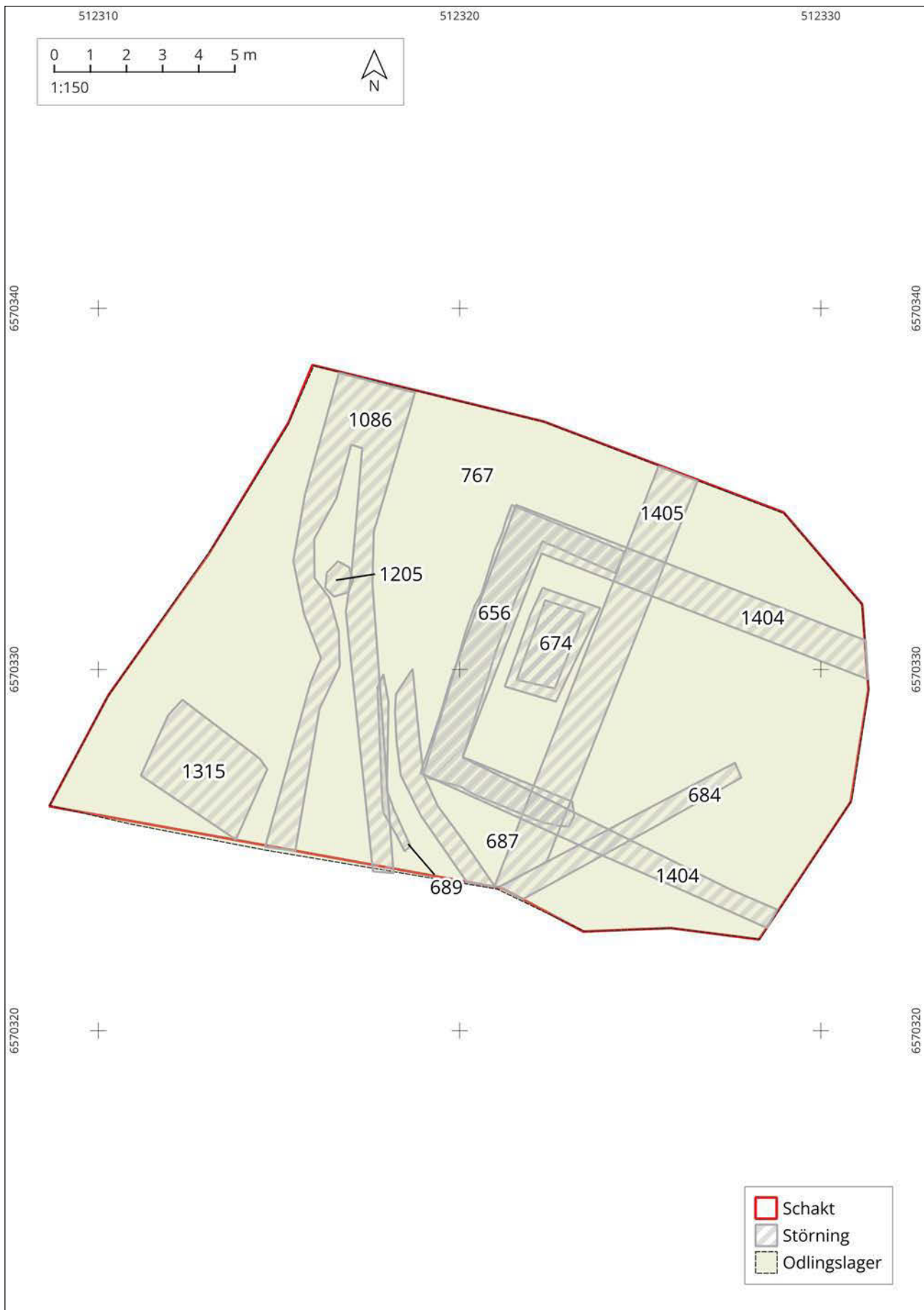
Undersökningsytans stratigrafi kan beskrivas som förhållandevis rörig, men okomplicerad. Det översta skiktet, som uppgick till cirka 0,3 meter, utgjordes av lagda plattor, asfalt, sättsand och bärlager. De överlagrade ett utfyllnadslager, 0,3–0,5 meter tjockt, som i huvudsak bestod av rivningsmaterial. Under fyllnadslagret framkom de faser som beskrivs mer ingående nedan. Inom undersökningsområdet kunde inte stadsbranden från år 1854 avläsas på annat sätt än att det förekom sporadiska lagerrester efter brand spridda över ytan. Då inga konstruktioner eller fynd i någon fas var eldpåverkade har slutsatsen dragits att de lagerrester av brand som fanns över ytan har tippats på platsen. Det behöver inte ha skett vid ett och samma tillfälle utan kan ha tillkommit över tid. Det kan också vara så att brandresterna kommer från en lokal brand inom kvarteret och som tippats här (jämför Knabe 2014 ovan).

Den ursprungliga topografin på platsen visar en yta som sluttar svagt mot öster, precis som idag. Nivåskillnaderna inom ytan är små och ytan upplevdes därmed som förhållandevis plan, på nivåer om cirka 26,9 meter över havet. Det orörda bottenmaterialet utgjordes av lera och låg cirka 1,6–1,7 meter under dagens gatunivå.

Fas 1, före och omkring år 1750

Det äldsta spåret av aktivitet i undersökningsområdet var odlingslagret A767, vilket låg direkt över den sterila leran. Lagret, som täckte hela undersökningsområdet, var ett 0,3–0,4 meter tjockt, siltigt lager innehållande träflis, huggspån, kvistar, bark och slänor blandat med mylla, främst stalldynga. Lagret övergick i botten mot infiltrerad lera och därefter ren orörd lera.

Det makrofossilprov som togs i lagret (PM770) bekräftade att lagret var berikat med en stor mängd stalldynga. Provet påvisade även träkol, ogräs och bland annat odlingsväxten portlak. Lagrets utbredning, dess karaktär med

Figur 10. Schaktplan över fas 1, som visar odlingslagret A767 som fanns över hela ytan och samtliga störningar inom undersökningsområdet. A646 och A1404 är grunden efter ett hus från 1940-talet, inklusive ett möjligt hisschakt (A674). A1315 är en större grop och resterande är olika typer av ledningsdragningar. Skala 1:150.

stora mängder gödsel och ogräs, men framför allt inslaget av portlak gör att det kan tolkas som bestående av odlingsjord. Lagrets uppbyggnad ger vid handen att det är ett medvetet skapat odlingsmedium med goda egenskaper och, som med stöd i makrofossilanalysen, kan tolkas som en kålgårdsjord in situ (se bilaga 3). I lagret stod förekomsten av frö/frukt av slankstarr-typ (*Carex flacca*-typ) ut genom sin mängd (se bilaga 3). Slankstarr trivs i fuktiga, kalkrika lerjordar som till exempel ängar, källmyrar och vägkanter vilket kan tyda på att marken ibland kanske nyttjats som äng i stället för odling.

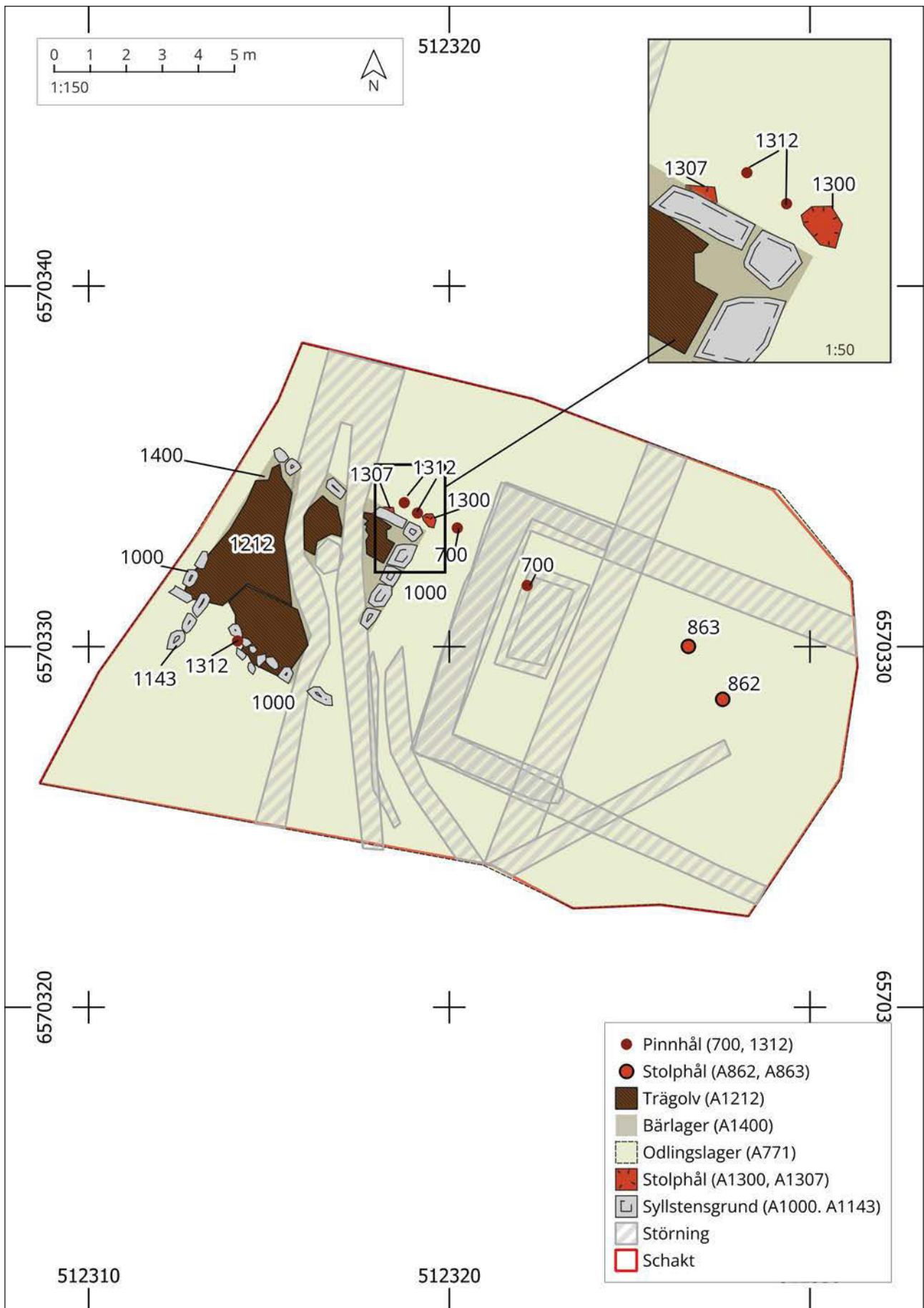
De fynd som påträffades kom samtliga ytligt och kan dateras till omkring 1750–1800-tal, det vill säga i övergången mot fas 2.

Fas 2, cirka år 1750–1850

Figur 11. Översiktsfoto över Hus 1. Foto från norr.

Lagret A767 från fas 1 täcktes i sin helhet av lagret A771 som var ett brunt humöst lager, cirka 0,1 meter tjockt och sammansatt av något humös sand och grus. Makrofossilanalysen (PM772) kunde visa att även detta lager hade odlingskaraktär i form av inblandning av stalldynga, ogräs och hushållsavfall. Det hade vidare ett betydande inslag av granbark tillsammans med djurhår, vilket indikerar att garveriafall spritts i lagret. Spår av odlingsväxter förekom även här i form av kål och portlak. Även om lagret är tunnare och skiljer sig i kornstorlek från lagret A767 förefaller det vara ett odlingslager och det är fullt möjligt att lagret ska placeras i fas 1. Nedslaget eller nedgrävt genom lagret fanns spår av stolp- och/eller störhål, ibland med trärester (A700, A862, A863, A1312). Dessutom fanns två bevarade stolphål (A1300 och A1307).

Figur 12. Schaktplan över lämningar inom fas 2. Skala 1:150.

Figur 13. Drönbild över Hus 1.

Stratigrafiskt beläget i och på A771 fanns en syllstensgrund, Hus 1, vilket därmed får antas vara något yngre än A771. Det täcktes till delar av ett påfört brandlager (A747). Då de i konstruktionen ingående elementen inte var brandskadade har lagret tolkats som påfört i efterhand. Den bevarade grunden var cirka 6×5 meter stor, av kanthuggen sten, cirka 0,3–0,6 meter stora (A1105, A1177). I den västra delen saknades delar av syllstensraden och det löpte två större installationsschakt genom byggnadsresten i nord-sydlig riktning vilket skadat delar av det bevarade trägolvet som fanns i byggnaden (A1212 och A1228) och syllsten i söder, öster och norr (se figur 11). De ingående syllstenarna i den södra syllstensraden är av en annan karaktär, mindre och klenare, än syllsten i norr, väster och öster, vilket gör att den tolkas som hörande till en innervägg snarare än en yttervägg. Husets förhållandevis välbevarade trägolvet var lagt i

Figur 14. Detalj av golvet inom Hus 1.

sydöst-nordvästlig riktning, med enstaka plankor i nordost-sydvästlig riktning och bestod av plank som var cirka 0,17 centimeter breda och 0,04 centimeter tjocka.

Något innanför och stratigrafiskt precis under A1105, i dess sydvästra del, fanns rester efter vad som närmast liknade delar av en syllstensgrund (A1143). Stenarna var kanthuggna, mellan 0,3–0,5 meter stora och förhållandevis plana. Då stenarna stratigrafiskt ligger på en lägre nivå än syllstensgrunden kan de antingen höra till en eventuell halvkällare i Hus 1 eller vara resterna efter en äldre byggnad på platsen och därmed höra till fas 1.

Då Hus 1 saknade primära, avsatta lagerhörande till konstruktionen har den daterats till fasen utifrån stratigrafi och det historiska kartmaterialet.

Ett makrofossilprov togs från vad som vid utgrävningstillfället uppfattades som golvlager A1228. Provet visade sig innehålla nästan uteslutande träkol från det ovanliggande, påförda, brandlagret A747. Utöver träkol innehöll provet även förkolnade granbarr, vilka tolkas som spår av att trägolvet varit täckt av granris, samt enstaka inslag av köksavfall i form av fiskfjäll från abborre samt fjäll av okänd art. I provet fanns också en förkolnad rågkärna. Provets osäkra kontext gör att det är svårt att dra några slutsatser eller tolkningar kring innehållet då det analyserade materialet inte med säkerhet kommer från husets golvlager utan kan vara uppblandat eller helt bestå av innehåll kopplat till brandlagret A747.

Fas 3, cirka 1850–1940-tal

På och i lagret A771, fanns ytterligare en syllstensgrund (A107), Hus 2, i den östra delen av undersökningsområdet. Syllstensgrunden var cirka 6,2 × 4,5 meter stor där den norra delen var välbevarad medan den södra delen delvis försvunnit i samband med gjutning av betonggrunden för Hus 3 och vid ledningsdraineringar. Den bevarade syllens bestod av stenar, 0,3–0,7 meter stora, och var delvis tätad med packad lera. Den norra syllens västra del, som låg i fuktigare

Figur 16. Drönbild över Hus 2.

Figur 15. Schaktplan över lämningar inom fas 3. Skala 1:150.

material, hade som tryckutjämning två parallellt lagda plankor (A868) som stöd undertill. De större stenarna återfanns i den norra syllen, och var lagda med godsidan utåt; det gör att det troligen rör sig om en yttervägg. Syllarna i öster och väster består av mindre stenar, och utgör troligen innerväggar.

Inom grunden fanns ett golvlager eller trossbotten (A703) bestående av sand och grus med inslag av lera, cirka 0,08–0,2 meter tjockt. Ovanpå A703 fanns påförda brandrester vilket infiltrerat lagret med bland annat brända trärester. I det nordöstra hörnet fanns ett kakelugnsfundament (A1402) bestående av sotfärgat grus och fragmenterat kakel. Husgrunden är daterad till fasen utifrån fyndmaterialet, vilket dateras till mitten och andra halvan av 1800-talet i kombination med det historiska kartmaterialet.

Figur 17. Fynd 11, kakel med grön stänkdekor daterad till åren 1750–1850.

Figur 18. Fynd 13, halsen till en glaskaraff daterad till andra halvan av 1800-talet.

Direkt öster om, och utanför, syllstengrunden A107 fanns ett kakelugnsfundament (A776). Fundamentet var 2×3 meter stort och bestod av krossat tegel, kalkbruk och kakelugnsdelar från en äldre kakelugn. Kakelugnsfundamentet visar att det funnits ytterligare ett rum öster och att huset fortsatt in under befintlig bebyggelse.

Norr om syllstensgrunden A107 fanns lagret A100, ett odlingslager som omfattade en yta om cirka 5×4 meter. Lagret var 0,2–0,25 meter tjockt och innehöll brun humös silt. Det sträckte sig vidare mot öster och in i den östra schaktväggen. Då lagret var nedgrävt genom lagret A771 är det yngre än detta och representerar en annan form av odling. Ett makrofossilprov från A100 visar att bevarandegraden var mycket låg, troligen på grund av dess ytliga belägenhet.

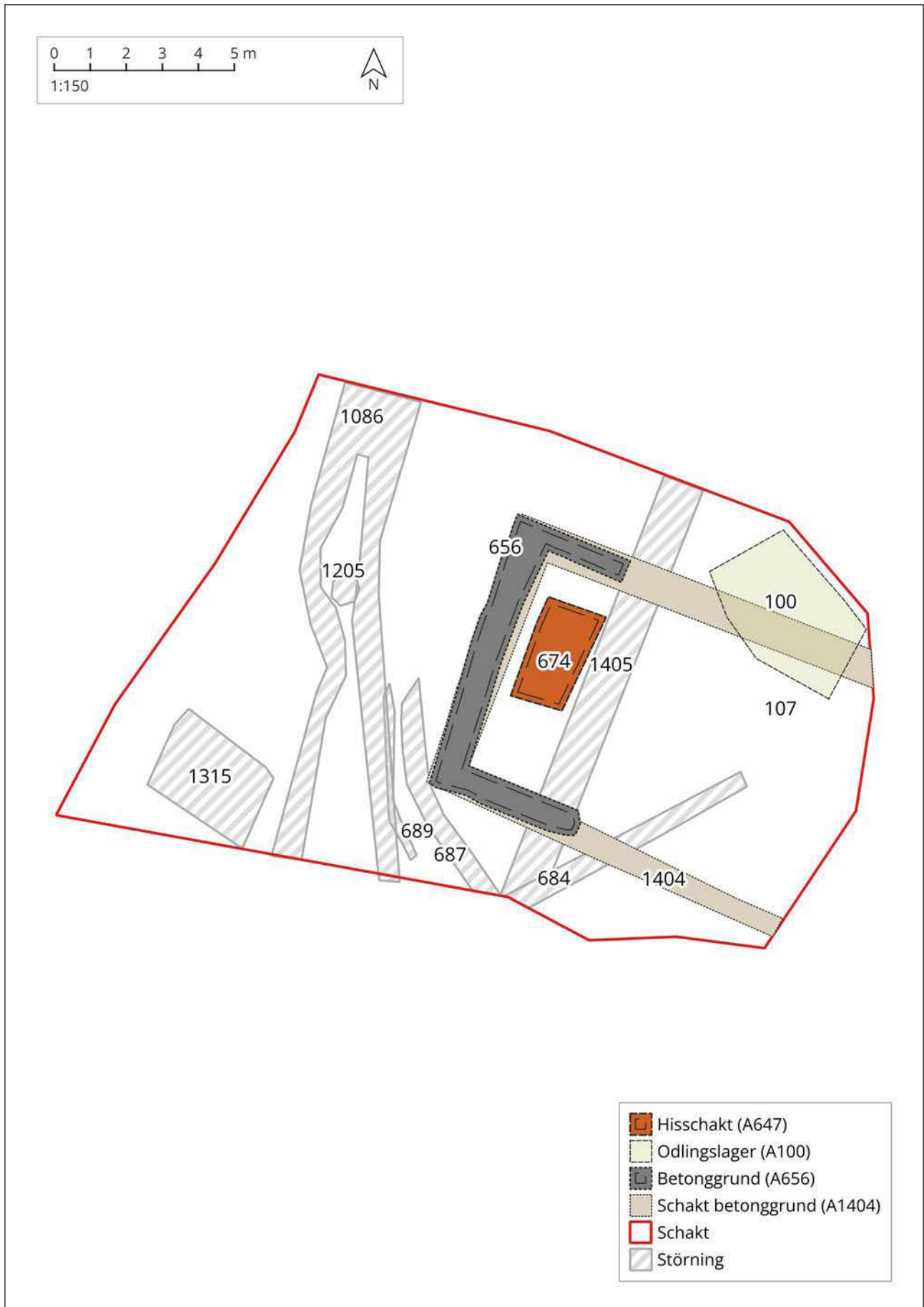
Som konsekvens fanns endast träkol, ben och enstaka spår av hårdskaliga fröer från hallon och jordrök (*Fumaria officinalis*). Uppseendeväckande mycket spår av växter av målla-typ (*Chenopodium*-typ) förekommer i provet, vilket är en typ av ogräs.

Till fas 3 har även gropen A1315 förts även om den rent stratigrafiskt även skulle kunna höra till fas 4. Den är 5×4,3 meter stor och cirka 2 meter djup innehållande svartbrun silt, lera, kvistar och tegelskrot. Den är grävd genom lagren A767 och A771 samt delar av de påförda massorna ovanför dessa lager. Möjligen är den grävd med maskin. Ett makrofossilprov togs i kanten av gropen och det visade på en stor mängd av olika typer av ogräs som antingen växt på platsen, eller dumpats i gropen.

Fas 4, cirka 1940–2000-tal

Genom undersökningsområdet i nord-sydlig och öst-västlig riktning fanns en betonggrund (A656, A1404) hörande till ett hus som byggdes omkring år 1940. Inom ytan fanns en betonggrund (A674), möjligen ett hisschakt, som hörde till denna byggnad. Byggnaden hade dock inte haft någon källare vilket gjorde att delar av den äldre bebyggelsen och äldre lager fanns bevarade under huset.

Utöver störningen i form av betonggrunden fanns även störningar som kan kopplas till moderna ledningsdragningar vilka företrädesvis löpte i nord-sydlig riktning genom undersökningsområdet.

Figur 19. Schaktplan över fas 4 med ingående lämningar. Skala 1:150.

TOLKNING

De undersökta lämningarna följer den bebyggelseutveckling som kan följas i det historiska kartmaterialet över tid och visar hur den östra delen av Örebro, utanför tullstaketet, har kommit att nyttjas över tid så som skisseras i kapitlet "Bakgrund och kulturmiljö" ovan. Baserat på resultaten från förundersökningen fanns förhoppningar inför den arkeologiska undersökningen (Bergold 2019) att den apotekarträdgård som legat i området under andra halvan av 1700-talet skulle komma att beröras och den arkeologiska undersökningens syfte byggdes upp kring det. Resultaten från undersökningen visar dock ingen entydig bild av att undersökningen har kommit att beröra apoteksträdgården även om indicier finns för odling av medicinalväxter som öppnar resultaten för alternativa tolkningar.

Odlingar inom undersökningsområdet

De två äldsta odlingslagren inom området var A767 och A771, vilka stratigrafiskt följer på varandra, där A771 överlagrar A767. Båda lagren täcker hela undersökningsområdet och fortsätter utanför det i samtliga väderstreck. Genom lagren fanns stolp- och störhål men också bevarade störar nedslagna. De flesta av dem är placerade på ett sådant sätt att de tillsammans bildar en hägnad som löper i nordöstlig-sydvästlig riktning. Denna hägnad eller möjliga plankkonstruktion är rester efter den gräns som återfinns i det historiska kartmaterialet från år 1782 (REG-18-öre-11) och framåt. Det är en gräns mellan von Akens apoteksträdgård och stadens åkerlyckor, och som under 1800-talets andra hälft bildar en tomtgräns inom kvarteret.

Exakt när von Aken anlägger sin trädgård är inte klarlagt men troligen allra senast i samband med att han övertar apoteket Hjorten år 1772 eller strax därefter. Apoteksträdgården är enligt kartan, och som tidigare nämnts, strikt uppdelad i odlingskvarter med gånger mellan dem. Om det rört sig om upphöjda odlingsbäddar eller mer rabattliknande kvarter är oklart. En rektifiering av kartan från år 1782 med undersökningsområde och konstruktioner visar att undersökningen inte kom att beröra apoteksträdgårdens odlingskvarter (se figur 21). Storleken på de båda odlingslagren A767 och A771 är cirka 20×13 meter, eller 260 kvadratmeter, inom utredningsområdet och då fortsätter lagren utanför den upptagna ytan. Storleken på lagren är för stora för att vara odlingskvarter i en trädgårdsanläggning vid jämförelse med andra trädgårdsanläggningar, till exempel inom kvarteret Rosendal Mindre i Stockholm (Hållans Stenholm & Lindeblad 2023).

Odlingslagret A767 tolkas utifrån makrofossilanalysen och undersökningen av lagret som en kålgård in situ. Utgrävningsmässigt är det tjockleken på lagret, kontakten med den underliggande leran och innehållet i lagret som legat till grund för tolkningen. Kontakten mot leran var ojämn och infiltrerad även om

inga spadstick kunde iakttas. Utöver en stor mängd träflis, kvistar och pinnar innehöll lagret även sandig silt och enligt makrofossilanalysen var den berikad med stalldynga, vilket tillsammans utgör ett utmärkt odlingsmedium (Heimdahl, bilaga 3). När det kommer till växtinnehåll fanns olika sorters ogräs och ängsväxter men här fanns också portlak.

I kvarteret Hållstugan rör det sig om den odlade arten trädgårdsportlak (*Portulaca oleracea*). "Portlak är en ettårig ört med köttiga blad som räknas som suckulent. De blommar i augusti–september och blommorna är mycket små utan skaft och har fem gula kronblad. Trädgårdsportlak har höga halter av A- och C-vitamin och används ofta i östra Medelhavet" (Dyhlén-Täckman, Hansson & O'Meadhra 2020).

"Portlaken, en liten ört som kan syltas eller användas rå eller stuvad som spenat, är kanske välbekant för trädgårdsfolk (i synnerhet de med hälsokostintresse), men tycks vara en grönsak som ligger lite under radarn för en bredare allmänhet. I Sverige är portlakens äldre historia ännu relativt okänd, det tidigaste skriftliga omnämnandet jag kunnat hitta är från ett apoteksregister i Stockholm från år 1575. Arkeobotaniska spår av odling finns från ett par stadsodlingar daterade till 1600-talet, och ett från det tidiga 1500-talet. Det äldsta fyndet gjordes i trädgårdslämningar som tillhört det sedan länge försvunna franciskanerkonventet i Linköping som återfanns häromåret. I övriga Nordeuropa verkar portlaken ha odlats under medeltiden, men därefter försvinner den" (Jens Heimdahl <https://arkeologerna.com/bloggar/tradgardsarkeologi/portlak/>).

Under medeltiden i Sverige verkar portlak ha varit kopplat till medicin och apotek, men de återfinns även i stadsodlingar, bland annat i Pipers trädgård i Stockholm där den ingick i köksträdgården (Dyhlén-Täckman, Hansson & O'Meadhra 2020). Pipers trädgård anlades omkring år 1700.

Proverna från A767 innehöll ganska stora rester efter ängsväxter och då framför allt växter av starr typ. "De olika starrtyperna ... har sannolikt växt på fuktigare mark. Starrväxter brukar även följa med som hö vid slätter på fuktängar. Fröna kan sedan passera kons/hästens matsmältningskanal och finns därefter representerade i köksträdgården eftersom de följt med gödslet" (Dyhlén-Täckman, Hansson & O'Meadhra 2020). Kanske är det så att starrtyperna följt med den stalldynga som fanns representerad i lagret.

Utöver det fanns också ett frö vardera av vinranka, veronika och jordrök. Från insamlade material, det vill säga ej odlade på platsen, återfanns tre frö från hallon och ett från hasselnöt.

Odlingslagret A771 var cirka 0,1 meter tjockt och hade en något annan sammansättning då det bestod av brungrå, något humös, sand och grus, alltså lite grövre jordmån än lagret A767. Även detta lager innehöll stalldynga, ogräs och ängsväxter. Utöver den grövre kornstorleken innehöll lagret hushållsavfall i form av fiskfjäll samt ett betydande inslag av bark från gran som förekom tillsammans med djurhår vilket är en sammansättning karaktäristisk för garveriafall (Heimdahl, bilaga 3). Jens Heimdahl tolkar det som att det kan vara ett hushåll som garvat och blandat in avfallet från denna verksamhet i sin

hushållsodling (se bilaga 3). Det är känt att det i början av 1800-talet anlades ett garveri i kvarterets västra del (Waldén 1945) och det är möjligt att deras odlingar fanns i den här delen av kvarteret, eller att det spreds inom odlingarna i kvarteret.

Ser man till fröinnehållet i A771 så liknar det innehållet i A767, men med den skillnaden att det inte förekommer lika mycket ängsväxter och då av starrtyp. Det kan hänga samman med förekomsten av garveriaffallet i provet, att de som odlade vid den här tidpunkten, under första halvan av 1800-talet inte hade tillgång till stalldynga på samma sätt som tidigare och i stället fick använda mer hushållsavfall som gödning. Här återfinns fortfarande portlak som odlad växt, utöver det har ett frö av kål tillkommit.

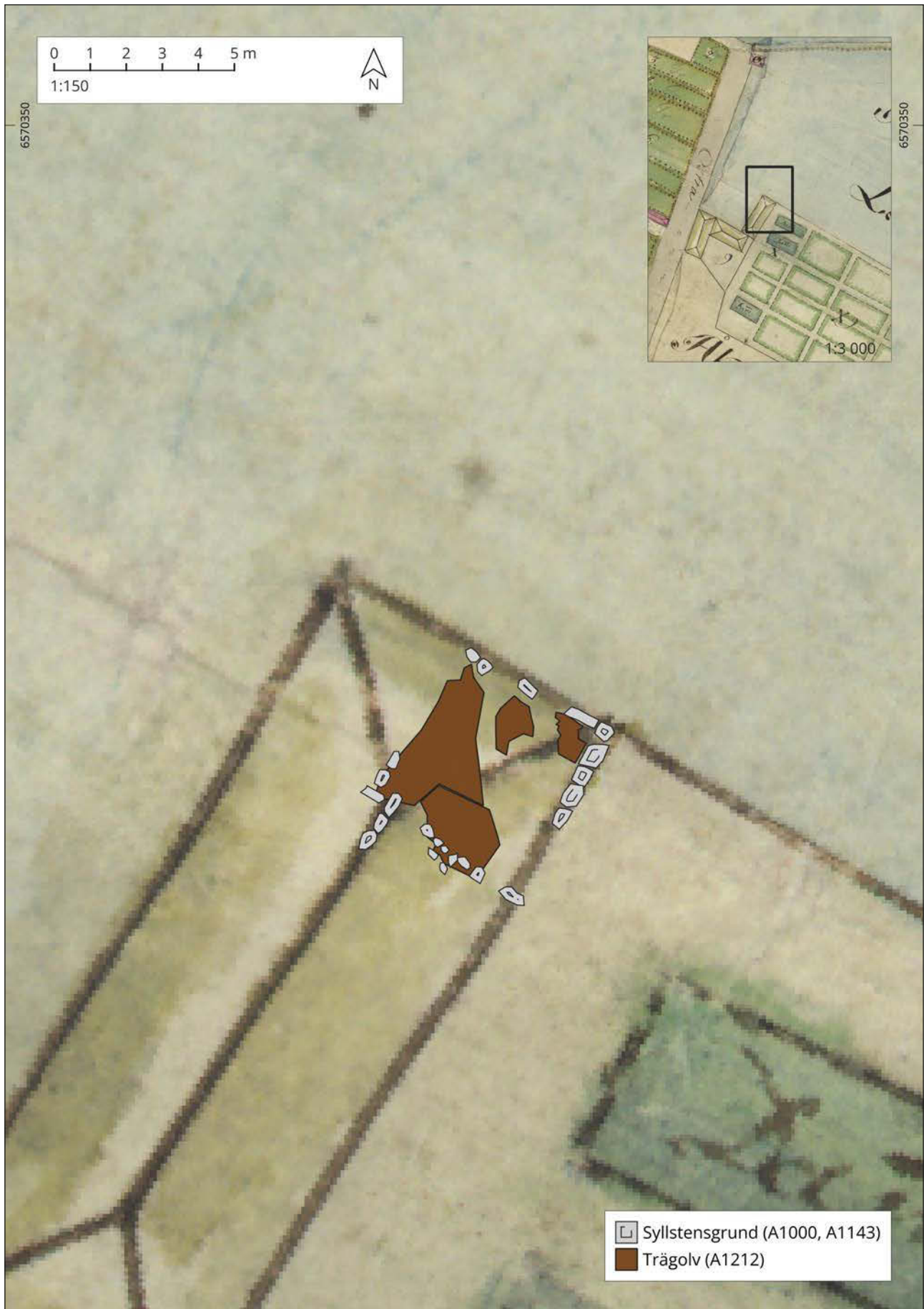
Det första odlingslagret A767 härrör sannolikt från tiden före von Akens trädgård och ingår en större sammanhängande odling som finns genomgående utanför staden och utanför tullstaketet. Det är ett välgödslat lager där bland annat portlak har odlats för husbehov. Hur odlingslotterna varit strukturerade är oklart och undersökningen gav inget svar då det på denna nivå endast fanns odlingsjord.

Det överliggande odlingslagret A771 kan hänga samman med upplysningarna på en karta från år 1823 (REG18-öre-79) där delar av von Akens trädgård återgått till kålgårdar och att det är det som gör att det finns en tydlig skillnad mellan A767 och A771. Det hänger samman med vad som händer med apoteks-trädgården när Frantz Joachim von Aken dör år 1798 och apoteket Hjorten säljs. Om det vet vi inte så mycket mer än att år 1811 finns en botanisk trädgård på delar av von Akens gamla apoteksträdgård.

Ett odlingslager som inte nämnts hittills är A100. Det rör sig om ett lager som är cirka 0,2 meter tjockt och nedgrävt genom de äldre lagren A767 och A771. Det var ett brunt, humöst lager av silt som enligt makrofossilanalysen hade en låg bevarandegrad. Vad som gör lagret intressant är dess innehåll av svinmålla vilket räknas som ett ogräs men som även har andra egenskaper då det använts som foder till grisar och höns. Det finns uppgifter om att den även utnyttjats som föda åt människor under tidig modern tid bland annat i Värmland och Härjedalen, där det blandades med mjöl till ett bröd ((Dyhlén-Täckman, Hansson & O'Meadhra 2020:138). Men, det kan som sagt handla om en odlingsyta som övergivits och därefter blivit beväxt med ogräs. Lagret har varit svårt att koppla stratigrafiskt, men hör troligen hemma i fas 3 och där odlingen varit begränsad till en mindre yta mellan Hus 2 och tomtgränsen.

Bebyggelsen i kvarteret Hållstugan

Den äldre bebyggelsen inom kvarteret består av två syllstenstensgrunder som härrör från två olika byggnader, Hus 1 och Hus 2 och två olika tidsperioder. Inget av husen är komplett och det som är bevarat är två rum som ingått i större byggnader.

Figur 20. Rektifierad karta från år 1782 (REG-18-öre-11) med Hus 1, från fas 2. Skala 1:150.
Instick i skala 1:3 000.

Hus 1 utgör hörnrummet till ett hus som är kopplat till familjen von Aken och som återfinns på kartan från år 1782. Rummet var kvadratisk och cirka 25 kvadratmeter stort. Det förefaller ha varit uppvärmt då synliga spår efter en eldstad saknas. I rummet fanns ett bevarat trägolv. I och med att rummet är uppvärmt bör det inte ha varit ett bostadsrum utan snarare någon form av ekonomi- eller förrådsrum. Med tanke på husets riktning på kartan bör ingången ha varit i söder; möjligen återfinns den i grunden något indragen mot sydväst, vid A1143. Rummets funktion är oklar. Ett makrofossilprov togs i övergången mellan det påförda brandlagret och trägolvet, men mängden brandlagerrester i provet antyder att det är det påförda brandlagret som analyserats och inte ett möjligt lager hörande till golvet. Provet innehåller få fröer, endast fyra stycken, tre från jordrök och ett från råg. Utöver det fanns förkolnade rester av granbarr och fiskfjäll. Då brandlagret tolkas som tippat på platsen, det vill säga sekundärt, är det troligt att granbarren och fiskfjällen inte har med rummets funktion att göra. Hus 1 saknar fyndmaterial och en datering av huset är gjord utifrån stratigrafi och historiskt kartmaterial.

Enligt det historiska kartmaterialet rivs Hus 1 någon gång mellan åren 1782 och 1821. I kartan från år 1822 har en helt ny gårdsstruktur med nya byggnader uppförts och det har tillkommit gårdar i anslutning både i norr och söder. Den nya gårdsstrukturen uppförs väster om undersökningsområdet.

Hus 2 kom att uppföras i samband med stadens expansion österut under mitten och andra halvan av 1800-talet. Även här rör det sig om ett enskilt rum, i mitten av en byggnad. I rummet finns ett fundament till en kakelugn (A1402). Även i det angränsande rummet mot öster finns ett fundament till en kakelugn (A776). Rester från den rivna ugnen hörande till A776 visar att det rör sig om ett gulvitt kakel med grön stänkdekor, vilken dateras till perioden 1750–1850 (se figur 17). Dekortypen var en enklare och billigare variant som ofta tillverkades av lokala tillverkare till skillnad från kakelugnar tillverkades av fabriker som till exempel Rörstrand. Det är inte helt klarlagt om huset är ett bostadshus eller om det är ska kopplas till någon av de näringsidkare som hade verksamhet i kvarteret. Fyndmaterialet från Hus 2 består av keramik och glas som dateras till andra halvan av 1800-talet och är inte av tydlig hushållskaraktär. Här finns halsen till en karaff som är tidstypisk för perioden 1860–1880-tal och som kan ha ingått i någon av de stora glasserviser som var populära under perioden vilka ofta innehöll karaffer (se figur 19).

Figur 21. Rektifierad karta från år 1879 (REG 18-öre-247.1) med Hus 2, fas 3. Skala 1:150 med instick i skala 1: 3 000.

Undersökningen i förhållande till fornlämning L1980:4669, Örebro stadslager

Undersökningsområdet var beläget utanför fornlämning L1980:4669 (Örebro stadslager) och i Länsstyrelsens förfrågningsunderlag som upprättades inför undersökningen fanns frågan om utbredningen för stadslagret behövde förändras mot öster. Arkeologgruppens uppfattning är att undersökningen visar på att det mot öster kan finnas rester efter bebyggelse, stadsodlingar och von Akens trädgård som samtliga uppfyller Kulturmiljölagens kriterier för fornlämning varför stadslagrets utbredning bör ändras mot öster i enlighet med 1844 års karta (REG 1880k-d82) vad gäller befintlig bebyggelse på kartan och enligt 1811 (REG 18-öre-65) års karta för utbredningen av von Akens trädgård och den senare botaniska trädgården.

UTVÄRDERING AV RESULTATEN i förhållande till undersökningsplanen

Utvärderingen av undersökningsplanen i förhållande till grävningens utförande, resultat samt rapportering följer den uppställning som fanns i den undersökningsplan som upprättades utifrån Länsstyrelsens kravspecifikation. Det övergripande syftet med den arkeologiska undersökningen var att komplettera och ge ny kunskap om Örebro historia med fokus på bebyggelseämningar och odlingsspår och att klargöra vad de representerar samt även datera dem. Syftet har besvarats i föreliggande rapport i den mån det varit möjligt. Det stod som tidigare nämnts snart klart att von Akens apoteksträdgård inte skulle komma att beröras. Fokus på kom då i stället att läggas på att försöka förstå och tidfästa de byggnader som framkom direkt under de moderna fyllnadsmassorna. Den metod som var tänkt för apoteksträdgården applicerades för de odlingslager som trots allt framkom vid undersökningen. De makrofossilprov som analyserades gav goda resultat och öppnar för intressanta tolkningar kring vad som odlats och hur man kan se på växter som vi idag ser som ogräs men som kan ha nyttjats i äldre tider genom att sätta in dem i nya sammanhang.

De arkeologiska lämningarna var, på grund av tidigare urschaktningar och störningar, något sämre bevarade än förväntat, vilket fick till följd att de uppsatta frågeställningarna inte kunde besvaras på ett helt tillfredställande sätt. Inga avvikelser från de uppställda tids- och kostnadsberäkningarna har gjorts.

TEKNISKA OCH ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Län	Örebro län
Kommun	Örebro kommun
Landskap	Närke
Socken	Örebro stad
Fastighet	Hållstugan 30
Lämningsnummer	L1980:4669
Lämningstyp	Stadslager
Datering	Historisk tid, 1700–1900-tal
Typ av undersökning	Arkeologisk undersökning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2020-09-04
Länsstyrelsens diarienummer	431-2514-2020
Ärendenummer i Fornreg	2020001199
Arkeologgruppens projektnummer	P20052
Projektledning	Helmut Bergold och Ebba Knabe
Personal	Helmut Bergold, Ebba Knabe, Erica Strengbom, Tomas Ekman och Leif Karlenby
Underkonsulter	Jens Heimdahl, Arkeologerna vid Statens Historiska museer
Undersökningstid	Oktober 2020
Undersökt yta	Cirka 350 m ²
Inmätningsteknik	RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99TM
Höjdsystem	RH 2000
Arkiv	Dokumentationsmaterialet förvaras tills vidare hos Arkeologgruppen AB.
Fynd	1-13.

REFERENSER

Tryckta källor

- Ahlberg, N. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar: svensk stadsplanering 1521–1721*. Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2005:94.
- Bergold, H. 2019. *Kvarteret Hållstugan*. Arkeologgruppen AB rapport 2019:14. Örebro.
- Dyhlén-Täckman, I., Hansson, A-M. & O'Meadhra, U. 2020. Brunn i greve Pipers köksträdgård. I: *Växternas Stockholm. Fossila växtrester och skriftliga källor berättar*. Red: Hansson, A-M & O'Meadhra.
- Ekman, T. 2021. *Örebro under jorden – ett arkeologiskt perspektiv*. Arkeologgruppen AB rapport 2021:12.
- Heimdahl, J. 2014. Arkeobotaniska spår av medicinalväxtodling och örtmedicinsk praktik i Sverige 1000–1700. I: *Källor till trädgårdsodlingens historia. Fyra tvärvetenskapliga seminarier 2010–2013 arrangerade av Nordiskt Nätverk för Trädgårdens Arkeologi och Arkeobotanik* (NTAA). Sveriges lantbruksuniversitet. Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap Rapport 2014:25.
- Hållans Stenholm, A-M. & Lindeblad, K. 2023. *Trädgårdar, bryggeri och garveri – i kvarteret Rosendal Mindre på Södermalm*. Stockholms län, Uppland, Stockholms stad, kvarteret Rosendal Mindre, fastighet Södermalm 4:1, fornlämning L2015:7789. Arkeologisk undersökning. Arkeologerna vid Statens Historiska Museer, arkeologisk rapport 2023:10.
- Jonasson, G. 1984. *Medeltidens Örebro*.
- Karlenby, L. 2011. *Kungsgatan i Örebro*. Mellan Stortorget och Engelbrektskatan. Närke, Örebro socken, Örebro kommun, RAÄ Örebro 83. Arkeologgruppen AB rapport 2011:30.
- Knabe, E. 2014. *Hållstugan 28 i Örebro*. RAÄ Örebro 83, Örebro socken och kommun, Närke. Arkeologisk schaktningskontroll i form av förundersökning. Arkeologgruppen AB rapport 2014:12.
- Knabe, E. 2024. *Fjärrkyla Stortorget Örebro*. L1980:4669, Nicolai 3:286, Örebro kommun, Örebro län, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2024:11.
- Lindhé, E. 2002. *Vim veire pelire lecit: en studie om bödlar, deras ställning i samhället och de straff som de verkställde*. Uppsats för 20 poäng.
- Ramström, A. *Gårdsmiljöer i kvarteret Lodet*. Kvarteret Lodet 7, Del av RAÄ 83:1, Örebro stad och kommun, Örebro län. Arkeologgruppen rapport 2014:06.
- Redin, L. 1978. Örebro. Rapport Riksantikvarieämbetet och Statens historiska museer. *Medeltidsstaden* 9.
- Waldén, B. 1945. *Örebro genom tiderna: en stadshistorisk synopsis i 150 årtal och 150 bilder*. Uppsala: Ringström & Ringström.

Wiking Leino, M. 2021. Trädgårdens växter fram till år 1800. Medicin och kryddor. I: *Svensk trädgårdshistoria. Förhistoria och medeltid*. Red. Andréasson. A, Heimdahl. J och Wiking Leino M. KVHAA Handlingar Historiska Serien 38.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

1652, avritning. Lantmäteristyrelsens arkiv S73-1:1

1688, geografisk karta, Lantmäteristyrelsen arkiv S8:2

1782, lådakt grundritn över oppstaden Örebro,
Lantmäteristyrelsens arkiv akt S73-1:8

1782, karta, Lantmäterimyndighetens arkiv akt 18-öre-11

1811, Skattläggningsberedning. Lantmäteristyrelsens arkiv S73-1:13

1811, Karta skattläggning, Lantmäterimyndigheten arkiv 18-öre-65

1823, Karta, Lantmäteristyrelsens arkiv S74-1:14

1823, Karta, Lantmäterimyndighetens arkiv 18-öre-79

1844, Karta, Lantmäterimyndigheternas arkiv 1880k-d82

Webbmaterial

Palmstruch, J.W. (1802-1843). *Svensk botanik*, utgifven av J.W. Palmstruch.
Band 1. Plansch 42. *Fumaria Officinalis*. Återfinns på Projekt Runeberg:
<https://runeberg.org/svebotan/1/0178.html>

Svenskt Biografiskt lexikon. <https://sok.riksarkivet.se/sbl>

Apoteket Hjorten, Örebro. <https://extra.orebro.se/download/18.43fbf96317a75db08101be7/1627907283770/Apoteket%20Hjorten%20-%20arkivf%C3%B6rteckning.pdf>

Portlak

<https://arkeologerna.com/bloggar/tradgardsarkeologi/portlak/>

FÖRTECKNING ÖVER FIGURER

- Figur 1 (föregående sida). Översiktskarta med aktuellt område som svart ring. Skala 1:50 000 med instick i skala 1: 250 000.
- Figur 2. Karta över Örebro med undersökningsområdet markerat med en svart ring. Skala 1:20 000 med instick i skala 1:200 000.
- Figur 3. Karta över delar av centrala Örebro med kvartersnamn med stadslagret L1980:4669 i rött och undersökningsområdet med en svart fyrkant. Skala 1:10 000.
- Figur 4. Gabriel Thorings karta från år 1652 (REG S73-1:1) med undersökningsområdet markerat med svart fyrkant och tullstaketet runt staden förstärkt i svart. Skala 1:3 000.
- Figur 5. Karta från år 1782 (REG 18-öre-11) med undersökningsområdet markerat som en svart rektangel. Skala 1: 3 000.
- Figur 6. Karta från år 1811 (REG S73-1:14) med undersökningsområdet markerat med en svart rektangel. Skala 1: 3 000.
- Figur 7. 1823 års karta (REG S74-1:14) med undersökningsområdet markerat med en svart fyrkant. Skala 1:2 000.
- Figur 8. 1844 års karta (REG 1880k-d82) med undersökningsområdet markerat med en svart fyrkant. Skala 1:1 500.
- Figur 9. 1879 års karta (REG 18-öre-247.1) med undersökningsområdet markerat med svart fyrkant. Skala 1:1 500.
- Figur 10. Schaktplan över fas 1, som visar odlingslagret A767 som fanns över hela ytan och samtliga störningar inom undersökningsområdet. A646 och A1404 är grunden efter ett hus från 1940-talet, inklusive ett möjligt hiss-schakt (A674). A1315 är en större grop och resterande är olika typer av ledningsdragningar. Skala 1:150.
- Figur 11. Översiktsfoto över Hus 1. Foto från norr.
- Figur 12. Schaktplan över lämningar inom fas 2. Skala 1:150.
- Figur 13. Drönbild över Hus 1.
- Figur 14. Detalj av golvet inom Hus 1.
- Figur 15. Schaktplan över lämningar inom fas 3. Skala 1:150.
- Figur 16. Drönbild över Hus 2.
- Figur 17. Fynd 11, kakel med grön stänkdekor daterad till åren 1750–1850.
- Figur 18. Fynd 13, halsen till en glaskaraff daterad till andra halvan av 1800-talet.
- Figur 19. Schaktplan över fas 4 med ingående lämningar. Skala 1:150.
- Figur 20. Rektifierad karta från år 1782 (REG-18-öre-11) med Hus 1, från fas 2. Skala 1:150. Instick i skala 1:3 000.
- Figur 21. Rektifierad karta från år 1879 (REG 18-öre-247.1) med Hus 2, fas 3. Skala 1:150 med instick i skala 1: 3 000.

FÖRTECKNING ÖVER BILAGOR

- Bilaga 1. Anläggningstabell
Bilaga 2. Fyndtabell
Bilaga 3. Makroskopisk analys

BILAGOR

Bilaga 1. Anläggningsbeskrivningar

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Datering
100	Odlingslager	5 x 3	0,2	Bestående av brun humös silt. Fortsätter in i den östra schaktväggen.		1800–1900-tal (fas 3–4?)
107	Syllstensgrund	5,2 x 4,5		Husgrund i ungefär nordostlig-sydvästlig riktning. Grund av stenar i storleken 0,3–0,7 meter, delvis huggna i den norra delen med godsida mot norr. Själva syllstensraden var 0,4–0,6 meter bred. Husgrunden var störd i söder av moderna byggnader och ledningsnedgrävningar (se till exempel A656 och A1404).	Hus 2	1854–1900-tal (fas 3)
656	Betonggrund	8 x 4		Betonggrund, bevarad del L-formad, majoriteten i nord-nordostlig till syd-sydvästlig riktning. Grundens väggar ca 0,8–1 meter breda. Fortsatte in i norra schaktväggen. Har ursprungligen sträckt sig i ytterligare åt ost-sydost (se störning A1404).	Hus 3	(fas 4)
674	Hisschakt	3 x 1,7		Rektangulär grund för hisschakt med ca 0,3 meter tjocka väggar. Inermått 2,3x1 meter.	Hus 3	1940–2000-tal (fas 4)
684	Störning	7,3 x 0,6		Avloppsledning i cement, röret ca 0,3 meter i diameter.		1900-tal (fas 4)
687	Störning	6,5 x 0,6		Avloppsledning i cement, röret ca 0,3 meter i diameter.		1900-tal (fas 4)
689	Störning	5 x 0,3		Ledningsnedgrävning, går samman med störning A1086 i nordnordväst. Fullständig utbredning åt sydost oklar.		1900-tal (fas 4)
700	Störhål	0,15		Fyllning av brungrå silt. Två. Ej grävda. Ta bort, vet ej om de ligger över eller under A674.		(fas 2)
703	Golvlager/trossbotten	4,5 x 4	0,02–0,08	Bestående av sand och grus med inslag av lera och brända rester av trä och annat fragmenterat material.	Hus 2	1854–1900-tal (fas 3)
747	Brandlager	2,8 x 1,9	0,05–0,1	Påfört lager av brandrester. Finns sporadiskt över ytan. Består av sot, kol och brända träfragment.	Hus 2	<1854 (fas 3–4)
767	Odlingslager	30 x 13,5	0,3–0,4	Består av silt med inblandad stalldynga, huggspån, kvistar, bark och flis. Övergår i botten mot infiltrerad lera innan orörd lera tar vid.		>1750 (fas 1)
771	Markberedningslager /odlingslager	30 x 13,5	0,1	Bestående av brungrå, något humös, sand och grus.		(fas 2–3)
776	Fundament	2 x 1,2	0,05	Kakelugnsfundament bestående av krossat tegel, kalkbruk och kakelfragment.	Hus 2	1854–1900-tal (fas 3)

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Datering
862	Stolphål	0,2	0,15	Fyllning av grå sandig silt. Nedgrävd genom A771.		1750–1850 (fas 2)
863	Stolphål	0,2	0,15	Fyllning av grå sandig silt. Nedgrävd genom A771.		1750–1850 (fas 2)
868	Trä	1,4 x 0,3		Underliggare till syll, bestående av 2–3 brädor i ungefär öst-västlig riktning.	Hus 2	1854–1900-tal (fas 3)
1000	Syllstensrad	5,5 x 5		Husgrund i ungefär nordostlig-sydvästlig riktning. Husgrundens norra och östra väggar bestod av en syllstensrad av huggna stenar, 0,3–0,7 meter stora, lagda med godsidan utåt mot öster. Husgrundens södra vägg bestod av utvalda flata stenar 0,3–0,5 meter stora. Överlagrades delvis av trägolv A1228 och A1212. Husgrundens västra hörn bestod av utvalda flata stenar 0,3–0,5 meter stora. Resterande del av västra väggen påträffades ej. Syllstensradens bredd uppgick till ca 0,4–0,5 meter. Husgrunden var tidigare uppdelad i flera kontexter, södra väggen kontext nummer A1105, västra hörnet kontext nummer A1177. Kontexterna sammanslagna med kontext nummer A1000 i samband med rapportarbetet.	Hus 1	1750–1850 (fas 2)
1086	Störning	14 x 0,8–2		Två VA-schakt i ungefär nord-sydlig riktning som gick samman i schaktets nordvästra del. Skar kontexter tillhörande hus 1.		1900-tal (fas 4)
1143	Syllstensrad	1,8 x 0,5		Bestående av huggna stenar, 0,5–0,6 meter stora med godsidan mot öster. Har möjligen ingått i en halvkällare tillhörande hus 1, belägen något lägre än kontext A1000.	Hus 1	1750–1850 (fas 2)
1205	Störning	1 x 0,7		Betongplint.		1900-tal (fas 4)
1212	Trägolv	4,5 x 3,7	0,04	Trägolv bestående av cirka 0,17 meter breda plankor lagda i sydöst-nordvästlig riktning. Enstaka i nordost-sydvästlig riktning. Tidigare uppdelat i två kontextnummer, A1212 och A1228. Kontexterna sammanslagna i samband med rapportarbete. Trägolvet hade skurits av flertalet störningar, främst A1086 och A1205.	Hus 1	1750–1850 (fas 2)
1271	Dikeskant			Vad är det här? Grop enligt Jens rapport. Saknas i plan kolla där.		
1300	Stolphål	0,3		Stolphål med bevarad stolpe. Framkom under stensyll A1000, tillhörande hus 1. Skar odlingslager A771.		1750–1850 (fas 2)
1307	Stolphål	0,3		Stolphål med bevarad stolpe. Framkom under stensyll A1000, tillhörande hus 1. Skar odlingslager A771.		1750–1850 (fas 2)

Anr	Typ	Storlek/m	Djup/m	Beskrivning	Kontext	Datering
1312	Störhål	0,15		Fyllning av brunrå silt. Omstolpat. Grävt genom A771.		1750–1850 (fas 2)
1315	Grop	3,2 x 2,4	?	Fyllning av ris, kvistar och tegelskrot. Grävd genom samtliga lager. Möjligen modernt tillkommen grop.		1854–1900-tal (fas 4)
1400	Bärlager	5 x 4,5		Bärlager under trågolv 1212 och trågolvsrest 1228. Bestående av sand och grus samt åsmaterial. Skuret av flertalet moderna störningar.	Hus 1	(fas 2)
1402	Fundament	2 x 1,6		Fundament till kakelugn, bestående av en ansamling starkt sotfärgat grus och fragmenterat kakel.	Hus 2	1750–1800 (fas 3)
1403	Droppränna UTGÅR	1,8 x 0,4	0,1–0,15	Gles småstenspackning av sten i storlek 0,1–0,15 meter i diameter.	Hus 2	(fas 3)
1404	Störning	6,2 x 0,5		Störning i ungefär västnordväst-ostsydost riktning. Sannolikt rör det sig om en nedgrävning relaterad till betonggrund A565 då den följer samma riktning som södra delen av denna. Har skadat södra delen av hus 2.	Hus 3	(fas 4)
1405	Störning	12,5 x 1,2		Störning i ungefär NO-SV riktning, ledningsnedgrävning för VA eller möjligen nedgrävning relaterad till betonggrund 565 och/eller hisschakt 674. Störningen skar östra delen av undersöknings-området och hade skadat västra delen av hus 2.	Hus 3	1900-tal (fas 4)

Bilaga 2. Fyndtabell

Fnr	Kontext	Material	Sakord	Föremålstyp	Antal	Vikt/g	Datering	Anm.
1	767	Keramik	Kakel	Kakel	1	44	1750–1800	Gul glasyr
2	767	Glas	Glas	Fönster	14	17		
3	767	Glas	Glas	Dryckesglas	1	3	1700-tal	Omvänd fot
4	767	Keramik	Rödgoods	Skål	4	110	1750–1800	Skål med sidohänkel. Grön glasyr.
5	767	Keramik	Flintgoods	Nattkärl?	1	202	1750–1800	Blåvitt blommotiv.
6	703	Glas	Glas	Flaska	1	16	1850–1900-tal	Schatullflaska
7	703	Keramik	Rödgoods	Kruka/krus	2	28	1800-tal	Bottendel, engobe, grön.
8	1228	Keramik	Flintgoods	Kärl	1	3	1700-tal	Reliefdekor, vit.
9	1228	Glas	Glas	Butelj	1	3	1700-tal	Waldglas.
10	1228	Keramik	Rödgoods	Skål	3	74	1700–1800-tal	Mynningsbit, blyglasyr (?)
11	107	Keramik	Kakel	Kakel	21		1750–1850	Vit med grön stänkdekor.
12	107	Keramik	Flintgoods	Fat	1	8		Blåvit glasyr.
13	107	Glas	Glas	Karaff	1	133	1860–1880	Klarglas.

Bilaga 3. Makroskopisk analys av jordprover från Hållstugan, Stortorget, Örebro

TEKNISK RAPPORT

Jens Heimdahl, Arkeologerna, SHMM, 2023-10-31

Bakgrund och syfte

Under den arkeologiska undersökningen vid Hållstugan, Stortorget, Örebro 2022 (projekt 200 52) insamlades fem jordprover från olika kulturlager för makroskopisk analys. De provtagna lämningarna utgörs av tidigmoderna urbana kulturlager på en äldre apotekartomt som antas ha varit en trädgård. Anläggningarna utgörs av kulturlager, bland annat odlingslager, gropfyllningar och trägol. Frågeställningarna inför analyserna handlar om platsens miljö och verksamhetsspår, kulturlagrens natur och anläggningarnas funktion.

Metod och källkritik

Provtagningen genomfördes av arkeologerna under utgrävningen. Provernas torrvolym uppmättes och de preparerades genom flotering och våtsiktning med minsta maskstorlek 0,25 mm. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7–100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (främst Von Jacomet 2006 och Cappers m. fl. 2012) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, fekalier, smältor, slagg, ben mm har eftersökts.

De provtagna lagren är begränsade från senare markhorisonter i stratigrafin genom skarpa kontakter med överliggande lager vilket visar att den postdepositionella bioturbationen varit begränsad. De makroskopiska resterna i lämningarna uppvisar en sådan sammansättning och bevarandegrad att de i sin helhet kan betraktas som liggande *in situ* sedan lagrets tillkomst och eventuell omlagring av material har främst skett innan depositionstillfället.

Jordprovernas innehåll

I tabellen har materialet som inte är fröer/frukter kvantifierats enligt en grov relativ skala om 1–3 punkter, där 1 punkt innebär förekomst av enstaka (ca 1–5) fragment i hela provet. 2 punkter innebär att materialet är vanligt – att det i stort sett hittas i alla genomletningar av de subsamlingar som görs. 3 punkter innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. Siffrorna för makrofossil anger antalet räknade fröer/frukter. Den övervägande delen av frömaterial var oförkolnat. Förkolnat material fanns främst i PM 1014 och 1375 och dessa är markerade med en asterisk efter antalssiffran.

Diskussion

Provernas innehåll och bevarandegrad var av olika karaktär och de diskuteras därför var för sig.

A767: Träflislager

Detta träflisrika lager var utlagt över hela ytan, och är det äldsta lagret på platsen över den underliggande leran. Jorden innehåller visserligen en del träflis, men framför allt sandig silt berikad med en stor mängd stalldynga, vilket utgör ett utmärkt odlingsmedium. Lagrets utbredning, dess karaktär med stora mängder gödsel och ogräs, men framför allt inslaget av odlingsväxten portlak gör att lagret kan tolkas som bestående av odlingsjord. Om lagrets stratigrafiska karaktärer, dess djup och kontaktyta till undergrunden, medger kan det tolkas som en kålgårdsjord in situ. I annat fall – om det t.ex. är för tunt eller har en för skarp och jämn kontaktyta till leran, så kan t.ex. vara fråga om en kålgårdsjord som t.ex. lagts ut som en utjämning.

A771: Humöst lager

Även detta lager var utbrett över hela undersökningsytan. Det var samtida med husgrunder från perioden 1750–1800. Även detta lager innehåller fröer av odlingsväxter i form av kål och portlak, som tillsammans med spår av stalldynga (gödsel), hushållsavfall (fiskfjäll) och ogräs är typiskt för kålgårdsjordar. Ett betydande inslag i jorden är bark från gran som förekommer tillsammans med djurhår. Denna sammansättning är karaktäristisk för garveriafall, där just granbark används vid garvning. Att detta avfall förekommer i kålgårdsjorden beror troligen på att hushållet som garvat blandat in avfallet från denna verksamhet i sin hushållsodling.

A100: Odlingslager – östra schaktväggen

I detta material var bevarandegraden mycket låg. Endast träkol, ben och hårdskaliga fröer (hallon, mälla och jordrök) fanns bevarade. Det kan mycket väl vara de nedbrutna resterna av en äldre odlingsjord, men detta kan inte säkert avgöras av analysen.

A1212: Brandlager över trägolvet

Materialet bestod nästan uteslutande av träkol, som sannolikt kommer från ovanliggande brandlager. I materialet fanns också förkolnade granbarr vilken kan vara spår av att granris varit utlagt på trägolvet. I materialet fanns enstaka köksavfall i form av fiskfjäll och en förkolnad rågkärna, som kan vara spår av aktiviteterna i denna byggnad. Kanske är det en fråga om ett grovkök eller liknande.

A1315: Röd lera långt ner i grop

Materialet i denna grop ser främst ut att bestå välbevarat trädgårdsavfall. En stor mängd ägg från hinnkräftor kan tolkas som att gropen varit vattenfylld när växterna dumpats häri. Huvudbeståndsdelen i växtmaterialet påminner om det man hittar i avfallsbingar – i princip ett kompostmaterial av olika strådelar från ogräs som förekommer blandat med hushållsavfall. I materialet finns också fröer från kålgårdsväxter som beta och kål, vilket också brukar förekomma i sådana kontexter. Däremot fanns här i princip inga spår av stalldynga. Den starkt röda färgen i består av

sekundära lermineral av järnoxider eller järnhydroxider, men det är osäkert varför det finns just här. Växtresterna är välbevarade i en syrefri miljö av ett slag i vilket dessa oxider inte kan fälla ut. I stället måste de sekundärt ha hamnat i gropen. Det kan till exempel vara fråga om färgpigment som dumpats här. Sammantaget är intrycket att det handlar om ett vattenfyllt hål, kanske en bevattningsanläggning, som sekundärt fyllts med trädgårdsavfall och färg i samband med att den fyllts igen.

Referenser

- Cappers, R, T. T., Neef, R. & Bekker, R- M. 2009: *Digital atlas of economic plants*. Groningen Archaeological Studies vol 9. Groningen
- Jacomet, S., 2006: *Identification of cereal remains from archaeological sites*. 2nd edition. IPAS Basel University. Basel

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2026:06

